

HAJDÚSÁGI MONOGRÁFIÁK¹

A Hajdúság történetéről az utóbbi évszázadban könyvtárra való irodalom jelent meg. Debrecenben az egyetemen, a múzeumban és levéltárban az elmúlt évtizedek alatt kitermelődött egy olyan kutatógárda, amely magában hordozta egy nagyszabású új monografikus hajdúszintézis lehetőségét.

Az 1960-as évek több előkészítő tanulmánya után — hozzávéve az elődök gazdag hagyatékát — lehetővé vált egy összegező sorozat megkezdése. A debreceni hajdúkutatók első lépésként — helyesen — az „öreg hajdúvárosok” történetének feldolgozását tűzték ki. A tervből valóság lett: 1971—1975 között — tehát mindössze öt év alatt — 3272 oldal összterjedelemben hat hajdúváros monográfiája jelent meg. A sort Hajdúdorog története nyitotta meg, *Komoróczy György* szerkesztésében. A kiadvány megjelentetésében kiadóját, a debreceni Déri Múzeumot, anyagilag támogatta a nagyközségi tanács. A következő, a hajdúhadházi kötet 1972-ben hagyta el a sajtót, szerkesztője szintén Komoróczy György, a kiadó ezúttal a megyei levéltár. A következő négy monográfia kiadója már a saját város, illetve nagyközség tanácsa. Ez a tény azt is jelzi, hogy a tanácsok jól előkészített, igényes, magas színvonalú tudományos munkák esetében bőkezű mecénásoknak bizonyulnak. 1973-ban két kötet látott napvilágot: Hajdúnánás története *Rácz István*, Hajdúböszörmény története *Szendrey István* szer-

kesztésében. A sort Polgár folytatta 1974-ben (szerkesztő *Bencsik János*), végül Szoboszló a zárókötet (szerkesztő *Dankó Imre*). Az „öreg hajdúvárosok” közül egyedül Vámospercs monográfiája hiányzik. Mivel a tudományos intézményeknek nincs e monográfia megjelentetésére anyagi fedezetük, s eddig a tanács sem mutatott hajlandóságot e tekintetben, a sorozat csonka marad. Ám így is a felszabadulás utáni egyik legmonumentálisabb helytörténeti vállalkozás a hajdúsági.

A sorozat egyes kötetei szerkezetileg hasonlóak, de nem teljesen egységesek. Ugyanez vonatkozik a külalakra is. Annyiban egyezők a kötetek, hogy valamennyi tanulmánygyűjtemény, egyenként legalább tucatnyi szerző munkája. A szerkezeti változatosság voltaképpen a sorozat előnyére válik. Ugyanis az induló kötetnél kialakult rendszer — ha nem is egyenesvonalúan — egyre tovább fejlődött. Differenciáltabb, tágabb horizontú feldolgozások az ezt követők, s leginkább az utolsó, a szoboszlói kötet közelíti meg egy helytörténeti tanulmánykötet „ideáltípusát”. Fokozatosan nőtt a kötetek terjedelme is. Míg Dorog 344 oldalas, addig Hajdúhadház és Hajdúnánás egyaránt 475, Polgár 543, Böszörmény 587, s a záró Szoboszló 848 oldalas.

A hat kötet munkatársainak együttes létszáma meghaladja a két tucatot. *Módy György* az egyedüli, aki valamennyi kötetben szerzőként szerepel, mint a honfoglalástól illetve a magyar királyság megalakulásától (egy esetben

¹ Hajdúdorog története (Szerk.: *Komoróczy György*). Debrecen, 1971. 344 old. — Hajdúhadház története (Szerk.: *Komoróczy György*). Debrecen, 1972. 475 old. — Hajdúnánás története (Szerk.: *Rácz István*). Hajdúnánás, 1973. 475 old. — Hajdúböszörmény története (Szerk.: *Szendrey István*). Hajdúböszörmény, 1973. 587 old. — Polgár története (Szerk.: *Bencsik János*). Polgár, 1974. 543 old. — Hajdúszoboszló története (Szerk.: *Dankó Imre*). Hajdúszoboszló, 1975. 818 old. — *Rácz István*: A hajdúk a XVII. században. Magyar történeti tanulmányok II., Debrecen, 1969. 240 old. — A hajdúk a magyar történelemben (Szerk.: *Módy György*). Hajdú-Bihar megyei múzeumok közleményei 10., Debrecen, 1969. 108 old. — *Szendrey István*: Hajdú-szabadságtelek. Debrecen, 1971. 336 old. — A Hajdúsági Múzeum Evkönyve I. Hajdúböszörmény, 1973. 190 old.

az őskortól) a mohácsi vészig, vagy a hajdútelepítésig terjedő részek írója (adott időben a magyar középkori településtörténet egyedüli debreceni kutatója). A megelőző régészeti fejezetek szerzője *Mesterházy Károly* és *M. Nepper Ibolya* (4—4 alkalommal). A hajdúság „klaszikus kora” feldolgozója *Rácz István* (4 esetben), míg a XVII—XIX. századi városigazgatás történetét általában *Komoróczy György* írta meg. A legszínvonalasabb XX. századi város-történeti feldolgozások *Nyakas Miklós* nevéhez fűződnek (3 kötetben). A népesedéstörténeti fejezetek írói: *Dávid Zoltán* (3 kötetben), *Kováts Zoltán* és *Szendrey István* (1—1 kötetben). A művelődés történetének feldolgozásán többen osztoznak: *Bajkó Máttyás* (2), *Nyakas Miklós* és *Bencsik János* (1—1) és mások. A gazdaságtörténeti részek szerzői közül 2—2 kötetben szerepel *Orosz István*, *Oláh József* és *Veliky János*.

Az első két kötethez (Dorog, Hadház) földrajzinev-kataszter is járult, az utolsó — szoboszlói — kötet bibliográfiát is tartalmazott, Hajdúhadház és Szoboszló esetében egyháztörténeti feldolgozás is helyet kapott (a dorogi kötet viszont az utóbbi vonatkozásokat igencsak somásan intézi el, pedig Dorog görögkatolikus püspöki székhely!). Néprajzi fejezetet találunk a hadházi, nánási, polgári, szoboszlói kötetben. A szoboszlói monográfiát természetrajzi tanulmány is színesíti. Az itt felsoroltak a legfontosabb eltérések a kötetek között.

Az általános áttekintés után vegyük sorra a köteteket. Az elsőnek megjelent *hajdúdorogi kötet* legjelentősebb tanulmánya *Dávid Zoltán* történeti demográfusé. A történeti irodalomban általánosan elfogadottá vált felfogással szemben bebizonyította, hogy *Bocskai* telepítése idején a későbbi Hajdúság nem 10 ezer hajdút (tehát családtagjaikkal együtt 60—100 ezer embert) fogadott be, hanem mintegy 1000 hajdú⁺ és családjukat. A hét hajdúváros mellett a bihari településekre is jutott a hajdúkból. A névadatok alapján megállapította azt is, hogy a XVII. században a népesség fluktuációja igen nagyfokú volt. Vizsgálta a neveket a hajdúk eredete szempontjából is. Kiderült, hogy a hajdúk jórészt magyarok, még *Delí Száva* katonái is többnyire magyar nevéek.

A dorogi kötetben lévő 1850-ig terjedő gazdaságtörténeti áttekintés sajnálatosan rövidre fogott (*Veliky János* írta). Célszerűbb lett volna összevonni a

Béres András tollából való néprajzi szempontú gazdaságtörténeti tanulmánnyal. Utóbbi adatgazdag, sok-sok kiadatlan levéltári forrás felhasználásával készült, viszont az adatok értékelésével adós marad. *Papp György* művelődéstörténeti feldolgozása a kötet leggyengébb tanulmánya. *Komoróczy György* igazgatástörténeti áttekintése sok tekintetben megmarad az általánosságok szintjén, a rendelkezésre álló gazdag levéltári anyagot csak részben aknáta ki. A városigazgatásban az osztályviszonyok tükröződését sem domborítja ki eléggé (családi összefonódottság, „dinasztiák” stb.). A földrajzinev-kataszter térképmelléklet nélküli, így gyakorlatilag használhatatlan, egyébként is csupán egy kataszteri térkép adatainak kimásolása. Pedig — ha már korszerű helynévgyűjtésre nem került sor — legalább *Pesty Frigyes* kézíratos Helységnevtárának adatait közölheték volna. Nem is beszélve a Néprajzi Értesítőben megjelent adatokról (XVIII. 121.). A kötet képanyaga szegényes, gyenge minőségű. A munka a kezdet „gyermekbetegségeit” tükrözi.

Hajdúhadház feldolgozása nemcsak terjedelmileg haladja meg Dorogét, hanem színvonalban is. *Molnár Ambrus* komoly kiadatlan levéltári anyag alapján rajzolta meg Hadház hajdúkor előtti mezőgazdaságának történetét. *Dávid Zoltán* az előző kötethez hasonlóan alapos népesedéstörténeti tanulmányt készített (névsorelemzések, szaporodási táblázatok stb.) Újdonságot jelent *É. Kiss Sándor* tanulmánya: Hajdúhadház helyrajza. A bel- és külterület helyneveinek hatalmas gyűjteménye, amelyhez függelékben ábécé-rendben a helynevek katasztere járul. Itt is hiányzik viszont a térkép, s hiányoznak a szóbeli adatközlők adatai. *Oláh József* és *Szücs Ernő* gazdaságtörténeti tanulmánya az előző írásoknál gyengébb. *Komoróczy* közigazgatástörténete 1711 előtti részében továbbra is megmarad az általánosságok szintjén. A XVIII—XX. századi rész legnagyobb hibája, hogy áttekinthetetlen. Két néprajzi tárgyú közlemény is helyet kapott a kötetben: *Enyedi József* adatközlése (népszokások, hagyományok) és *Dankó Imre* módszertanilag is nagyon fontos tanulmánya a mai néprajzi képről. Külön tanulmány (*Gödény Endréné*), foglalkozik a község jelentős szülöttével: *Földi Jánossal*, *Molnár Ambrus* pedig röviden a ref. egyház történetét is feldolgozta. A füg-

gelékben hasznos adattár a helyi intézményvezetők 1948 utáni névsora, viszont érthetetlen, miért itt közölték az 1780. évi hajdúkerületi cselédbér-körlevelet.

Hajdúnánás monográfiájának egyik — módszertani szempontból is — legjelentősebb tanulmánya *Kováts Zoltáné*. A XVI. századtól kezdődően igen nagy névanyag alapján, hatalmas mennyiségű anyakönyvet feldolgozva, táblázatok sokaságával mutatja be a lakosság számának alakulását.

Nagyon érdekes a kolera pusztításaira vonatkozó kimutatása és elemzése, valamint a beköltözötték lakhely szerinti — térképpel is illusztrált — kimutatása. Orosz István nagy levéltári anyag alapján rajzolt képet a mezőgazdaság fejlődéséről és ezzel kapcsolatban az agrártársadalom alakulásáról. Oláh József ipar- és kereskedelemtörténeti írása alaposabb, mint a korábbi kötetekben megjelent tanulmányai. Rácz István Komoróczyhoz hasonlóan eleinte — forrásanyag híján — az általánosságoknál marad, de a XVIII. század elejétől igen alapos elemzést közöl. Időrendben *Fehér András* 1849—1944 közötti időszakkal foglalkozó tanulmánya következik. Bajkó Máttyás 1945-ig dolgozta fel a közművelődés alakulását. Dankó Imre ezúttal is mélyenszántó néprajzi tanulmányt közölt a néphagyomány és népműveltség alakulásáról. A kötethez mai határtérkép járul, amelynek kivitele esztétikailag kifogásolható, az 1926-os határtérkép fotóján a számok sajnos olvashatatlanok. A függelék valóságos történelmi-néprajzi olvasókönyv, fontos szövegek tárháza. Hasznos a kötet végén közölt irodalomjegyzék (felhasznált forrásművek jegyzéke).

Hajdúböszörmény monográfiájában a régészeti fejezet sajnálatos hiányossága, hogy a terepbejárások eredményeit írója nem hasznosította, hanem az külön jelent meg a Hajdúsági Múzeum I. évkönyvében, 1973-ban (M. Nepper Ibolya). Módy György a XVI. század településtörténetének bemutatásakor nem használta fel eléggé a gazdag urbaniális anyagot. Rácz István igazgatástörténete jól szerkesztett, társadalmi szempontból is alapos áttekintést nyújt. Az 1850—1944 közötti igazgatástörténet (Komoróczy) viszont meglehetősen elnagyolt, főleg az osztályviszonyok elemzésével adós. Nyakas Miklós felszabadulás utáni történeti áttekintése alapos, hézagpótló munka. Bö-

szörménynél ezúttal Szendrey István dolgozta fel a népesedéstörténetet, a korábbi kötetekről részben eltérő szempontok szerint. Munkája alapos, módszertani szempontból is tanulságos. A mezőgazdaságtörténet első fele (*Poór*) elnagyolt, kevés levéltári anyagra épül, míg Orosz István része (1784—1889) alapos feldolgozás, társadalmi vonatkozásokra is részletesen kitér, jelentős levéltári anyag feldolgozásával íródott. Ezt Veliky János része követi (XX. század eleje). Hiányzik viszont a két világháború közötti időszak áttekintése. Külön tanulmány foglalkozik a városgazdálkodással, az ipar, a kereskedelem, valamint a művelődés történetével. A kötetből leginkább a térképmelléletek hiányoznak.

Polgár feldolgozásánál állt a legnehezebb feladat előtt a hajdúsági munkaközösség. A község levéltári anyaga ugyanis szinte teljesen eljuszott. A megyei levéltár általános iratanyaga mellett csak az egrí káptalan birtokügyi okmányai álltak rendelkezésre. Az utóbbiak polgári vonatkozásait mintaszerűen összegyűjtötte és regesztagyűjtemény formájában publikálta a kötetben *Sugár István*. Módy György középkori áttekintése (a hajdúk letelepítéséig) nagyrészt Sugár anyagán alapul. Sajnálatos, hogy a gazdag családnévanyag részletes elemzésére nem kerített sort. A középkori történet megértéséhez hasznos a Sugár szerkesztette térképvázlat. *Balogh István* tekintette át a város 1608—1717 közötti történetét. A hajdúvárosok általános fejlődését boncolgatja elsősorban, mert közvetlenül Polgárra vonatkozó anyag alig áll rendelkezésre. A történeti sort Nyakas Miklós alapos elemzése követi az 1717—1848 közötti időszakból, amikor a város az egrí káptalan földesúri hatalmába került. Bencsik János a paraszti gazdálkodást (határnevek, határhasználat, állattenyésztés) dolgozta fel. Az 1848 utáni igazgatástörténetet hárman írták. Legjobban összefogott Nyakas Miklós írása (1848—1914). A kötethez személy- és helynévmutató járul. M. Nepper Ibolya régészeti lelőhelykatasztere is hasznos összeállítás, de nagyon hiányzik hozzá egy térképmelléklet. Az adattár a Mesterházy Károly által írt régészeti fejezet mellé kívánkozott volna. A függelékben kapott helyet Sugár adattára is.

Utoljára maradt az 1945 után legdinamikusabban fejlődő hajdúváros, *Szoboszló* monográfiája. Ennek előszavában

adott Dankó Imre kutatástörténeti vázlatot, elemelve az addigi hajdúmonográfiák célját, készítésük körülményeit. Lovas Márton a természeti viszonyokat tekintette át, *Sz. Máthé Márta* foglalta össze a régészeti emlékeket a honfoglalásig. Sajnálatos, hogy csak az 1876-os lefolyástérképet közölte, az utóbbi száz év régészeti eredményeinek térbeli elhelyezkedés így nem világos. Módy György viszont több kitűnő térképmeléklet felhasználásával közölte a közepkori településtörténetet. Az addigi kötetekhez képest újdonság *Mező András* tanulmánya Szoboszló nevének eredetéről. Dankó Imre több évtizedes kutatásának eredményeit foglalta röviden össze a Hajdúk eredete és megjelenése Szoboszlón c. tanulmányában. A hajdúváros első évszázadát Rácz István tekintette át, Dávid Zoltán pedig a népesedés történetének feldolgozására vállalkozott: 1787-ből ábécé sorrendben közli az akkori népesség adattárát. Komoróczy városigazgatási áttekintése (1720—1848) az eddigi tanulmányai közül a legjobban kiérlelt, a legalapossabb. A következő időszakokon *Papp Imre*, *Gazdag István* és Nyakas Miklós osztozott. *Varga Gyula* agrártörténeti áttekintése mintaszerű, a tőle szokott alaposággal készült. Különösen fontosak és jól használhatók térképmelékletei. *Bellon Tibor* kézműipar- és kereskedelem-története is színvonalas tanulmány. A művelődési viszonyokról Dankó Imre és Bajkó Mátyás írt. Különösen jelentős Dankónak a partikuláris iskolarendszer szerkezetéről, jelentőségéről írott dolgozata. *Makkai László* a szoboszlói vallástörténet áttekintésére vállalkozott. *Újváry Zoltán* dolgozta fel a szoboszlói népéletet, az állattartást, a földművelést, a települést, az építkezést és a szokásokat. Még a nyelvjárási sajátosságokra is jutott fejezet (*Sebestyén*), a képzőművészetre és műemlékekre (*Sz. Kürti Katalin*), valamint a város nagy szülőiteire. Ez utóbbit *Juhász Imre*, a helyi múzeum lankadatlan szervezője, gyarapítója írta. Szoboszló életében fél évszázada meghatározó a gyógyfürdő léte, erről is külön tanulmány emlékszik meg (*Kun K.*). A kötet mintaszerű helyismereti bibliográfia zárja (*Héthy Zoltán* összeállítása).

Összefoglalóan megállapíthatjuk a monográfiákról, hogy helytörténeti irodalmunk jelentős nyereségének számítanak.

Leginkább hiányzik a kötetekből a települések kartográfiai, morfológiai

vizsgálata, amelyet annak idején *Györffy István* kezdett meg, s elősorban a házformák tekintetében Dankó Imre folytatótt. A monográfiák a hajdútelepülések katonai jelentőségével is adósak, a hajdúvárosok erődítéseinek kategorizálása is a jövő kutatásainak feladata.

A szép kiállítású köteteket forgatva elgondolkodtató az is, vajon kikhez, hány emberhez jutnak el. Sajnos az országos könyvterjesztő hálózatba nem kerültek e monográfiák, így sok szakember is csak véletlenül értesül róluk. A kötetek ára viszonylag nem magas, sőt irreálisan alacsony (Szoboszló is mindössze 80 Ft), azonban még így is kétséges, hogy éppen a hajdúvárosok lakosságának mennyire válnak közkincsévé. A kötetek terjedelme és a feldolgozás tudományos jellege az, ami az áruknál méginkább visszariaszthatja az olvasók tömegeit. Nemcsak a hajdúvárosok esetében, hanem más hasonló monográfiák elkészülte után is célszerű lenne egy-egy olyan kézikönyvet készíteni, amely a népszerű *Műemlékeink* sorozathoz hasonló formátumban és terjedelemben — színesen, érdekesen — összefoglalná az új kutatási eredményeket. Mivel a hajdútelepítés előtti forrásanyag, sőt a hajdúkor első századának iratanyaga is szegényes, e füzetek első része, a XVII. századig terjedő fejezetek valamennyi hajdúvárost bemutató füzetben egységesek, azonosak lehetnének, s csupán az ezt követő részek válnának külön településenként. Az így készült füzetek bizonyára az iskolai oktatásban is jól felhasználhatók lennének.

A hajdúvárosok monográfiáit közvetlenül megelőzően, illetve azokkal egyidőben több, hajdúkkal kapcsolatos tanulmánykötet jelent meg Hajdú-Bihar megyében. Szükséges ezekről is röviden megemlékezni.

Hajdúböszörmény város támogatásával jelent meg Rácz István A hajdúk a XVII. században c. korszakos jelentőségű, igen gazdag, kiadatlan és kiadott dokumentumokra épülő kismonográfiája (1969). A hajdúk eredetétől a Rákóczi-szabadságharc végéig tekintette át a hajdúság katonai vonatkozásait, kitérve társadalmi-települési vonatkozásokra is, mellékelve az addig felkutatott magyarországi hajdútelepülések térképét.

Rácz monográfiájával egyidőben jelentette meg az 1966-ban tartott hajdúemlékülés anyagát a debreceni *Déri*

Múzeum Közleményei 10. köteteként. A tanulmányok a kezdetektől a XVIII. század végéig tekintik át a hajdúság történetét.

A hajdúvárosok közül Hajdúböszörmény város tanácsa bizonyult a legbőkezűbb mecénásnak, hiszen Szendrey István Hajdú-szabadságlevelek c. kötetéhez is anyagi fedezetet adott 1971-ben. A múlt századtól kezdve sok hajdú-szabadságlevelet közöltek szétszórva, de bizonyára még ma is több lappang a levéltárak mélyén.

Az utóbbi évek áldozatos szervezőmunkájának eredményeképpen, évtizedes vajúdás után újra rangjához méltó múzeuma van Hajdúböszörménynek, az egykori hajdúkerületi székház épületében. E múzeum első kiadványa az 1973-as évkönyv. Túlmutat a szűkebb helyi érdekeken. Böszörményi vonatkozású cikkek (régészeti lelőhelykataszter, erdők és nádasok birtokjoga a XIX. században, a népesség életmódja, az egészségügy története, *Maghy Zoltán* költő

emlékezete) mellett nagyobb tájegységi, sőt nemzetközi kitekintésű tanulmányok is helyet kaptak a kötetben. *Halikova* a volgai Bulgária és a X. századi magyarországi népesség etnikai rokonságáról értekezik. Ehhez kapcsolódik Mesterházy Károly írása is. Módy György a bajomi várhoz tartozó települések 1594. évi összefrását közli. *Molnár József* helytörténeti gyűjtéséből publikált néhány olyan iratot, amely átvészelte a II. világháború pusztításait. Nyakas Miklós új szempontból világítja meg a Hajdúkerület társadalmi küzdelmeit. Bencsik János az alsó-szabolcsi falvak gyűjtőgetető gazdálkodásának emlékeit dolgozta föl. Varga Gyula Kismarja határhasználatát elemezte. Dankó Imre évtizedes vásárkutatójai folytatásaként ismét jelentős tanulmányt publikált. Újvári Zoltán pedig a bibliai folklorizációjának érdekes kérdését dolgozta fel. *Csorba Csaba*

MOHÁCS AZ ÚJABB HELYTÖRTÉNETI IRODALOMBAN

A mohácsi nagy temető némaságát csak a környék falvainak parasztleánykái törték meg siratóénekeikkel:

Lajos, Lajos! hol vagy szép iffiú királ?
Magyar csillag, ékes virágszál...

A 400. évfordulóra is fehangzott e dal, de 1926-ban az alélt nemzetet hamis próféták élesztgették. Megkésve három regény is megjelent, de íróik lelkiismereti önvizsgálata belefűlladt a minden bajt Trianonnal magyarázó uralmi rendszer vétkes nemtörődömségébe.

Az 1925-től 1931-ig tartó farszto munka eredményeként született meg *Krúdy Gyula* Három király című történeti regénytrilógiája, amelynek első részét, a *Mohácsot* megjelenése után rövidesen kivonták a könyvtári forgalomból. Hiába emeli fel szavát Krúdy: „De hát ez a Mohács magyar történelem; emlék, amely visszajár; a széthúzás, a pártoskodás, a gyűlölködés, a testvérháború története, amelyben Magyarországnak a közelmúltban is része volt.” (Ld.: *Krúdy Zsuzsa*: Apám. Szindbád. Bp. 1975. 205. old.)

Krúdyval szemben *P. Gulácsy Irén* a *Fekete völgyek*ben a nemlétező nemzeti összefogás lidércével csábogat: „István tévelygő népe egymásra talál a halál szérűjén.” Mert hiszen: „A magyar róna mohón issza föl az élet kiontott piros borát, hogy új holnap teremjen belőle eljövendő századoknak.” (III. k. XXIII. fej.) Előbb azonban a magyarságnak át kell esnie egy olyan belső katarzison, amely után vállalhatja majd a nemzeti érdekű feladatok megoldását.

Pécsi szerző, *Dénes Gizella: Virraszto asszony* c. regénye is foglalkozik a mohácsi csatával. Az 1943-ban megjelent mű befejező akkordjai saját korához szóltak: „A sötétségre fény jön, az éjszakára hajnal, a halálra föltámadás.”

Ötven év után újra emlékezik népünk. Az országos ünnepekből Pécs-Baranya népe is ki akarja venni a részét. A mohácsi városi és a Baranya megyei hivatalos szervek, tudományos intézmények összefogása eredményeként gazdag programú előadások, műzeumi tárlatok és értékes tanulmánykötetek emlékeznek a Mohács mezején vívott csatára. Valójában azonban csak a csata vált fogalomná, s magának, Mohács városának története eltörpült a

történeti tények mellett. „Annak a régió-
gionak a vizsgálata, ahol a magyar ál-
lam lehanyatlott, és ahonnan az ország
másfél évszázados elnyomásának kez-
dete datálható, valójában hosszú ideig
kiesett az érdeklődés központjából.” —
írja *Szita László*, a megyei levéltár
igazgatója az elé az emlékkötet elé,
amelyet a Baranyai Helytörténetírás
nyolcadik köteteként jelentet meg a
Baranya megyei Levéltár, s amelynek
mottója: „A mohácsi földben nyugvók
emlékének”. A hét fejezetből álló kö-
tetben *Vas Előd* tollából tanulmány ol-
vasható Mohács város hódoltságkori
történetének a török levéltárakból elő-
került tényanyagáról. Mohács város kö-
zépkori történetét, majd a török alól
felszabadult város gazdasági és társad-
almi fejlődésének történetét *Szita*
László 1750-ig, innen 1800-ig *Bezerédy*
Győző dolgozta fel. De helyt kapott a
kötetben a város gazdasági és népe-
ségi viszonyairól szóló két tanulmány,
illetőleg a mohácsi céhek történetének,
a nyomdászat kezdeti időszakának, a
halászat fejlődésének, a város népraj-
zának alakulásáról szóló tanulmány.
Erdekes *Sáfrány Zsuzsa* ismertetése egy
olyan pásztorbotról, amely a mohácsi
csata jeleneteit tünteti fel.

A kötet dokumentációs közleménye a
mohácsi csata történetének vitatott kér-
déseivel és a csataterkutatók újabb
adataival foglalkozik (*Kiss Béla*). Végül
gazdag bibliográfia, horvát és német
nyelvű szintézis zárja a kötetet.

Nemrég jelent meg a *Baranyai Mű-
velődés* mohácsi száma. Tudós kutatók
eredményeiről számolnak be azok a
cikkek, amelyek történelmi, irodalmi,
néprajzi és művészeti területen mutat-
ják meg, hogy a mohácsi sorsdöntő ese-
mény hogyan hatott népünk életére,
fejlődésére, s egyben helyre kívánják
igazítani azt a szemléletbeli tévedést,
amely a csata 400. évfordulóján közzé-
tett írások többségéből kicsengett.

Ez utóbbi témával *Polányi Imre* fog-
lalkozik, aki főleg azt vizsgálja, hogy
az 1926-os *Mohácsi Emlékkönyv*, 1926
c. munka közlései mennyire pontosak,
mennyire nem tekintenek túl saját kor-
ruk uralkodó eszmevilágán. (A jelenben
is folyó történelmi vitát foglalja össze, s
ad újabb hozzászólásokra lehetőséget a
Jelenkor irodalmi folyóirat július-
augusztusi számában *Vekerdi László*.)

Korrekciós munkát végzett *Bernáth*
János és felesége is, akik a pedagógu-
sok segítségére sietve mutatják be: a

legújabb tantervi követelmények sze-
rint hogyan kell az általános iskolá-
ban tanítani a mohácsi vészről.

A történelmi témájú tanulmányok
egyikében a mohácsi csata előzményeit
és lefolyását mutatja be *Regölyi Zsolt*,
egy csatából szerencsésen megmenekült
német zsoldoskatoná elbeszélése nyo-
mán. A török történeti irodalmat kép-
viseli *Dseláládze Musztafa*, akinek a
mohácsi csatáról szóló leírását *Molnár*
Imre mutatja be. A köztudatban élő
Mohács-képnek *Zrínyi* műveiben jelent-
kező változását *Nemeskürty István* gon-
dolatébresztő tanulmányában fejti ki.
*Kanizsai Dorottya*ról, a mohácsi csata
hatottait eltemető hős asszonyról fest
érdekes portrét *Kovács András* tanul-
mánya.

Új adatokat tár fel *Kiss Béla* a ma-
gyar naszádoknak és a török hajóha-
daknak a mohácsi csatában betöltött
szerepéről, valamint a baranyai magyar
és török malomházakról *Bezerédy*
Győző.

Bálint Sándor, néprajzunk jeles tu-
dósa adatok tömegével igazolja, hogy
a bekövetkezett török hódoltság nem
múlott el nyomtalanul népünk életében.
Nyomai lappangva vagy ismertén nap-
jainkban is élnek. E munkához csatla-
kozik *Müller Géza* tanulmánya, amely
a török kor emlékeit vizsgálja a mohá-
csi szóhadományban.

Az irodalmat három tanulmány kép-
viseli. Az egyik (*Tóth Istváné*) *Krúdy*
Mohács című regényét analizálja, s bő
idézettárral igazolja, mennyire korához
szólt a szerző e regényében. A másik
tanulmány (*Hanus Erzsébeté*) a Mohács-
téma költői fejlődését szedi csokorba
— kiemelve az egyes versek újat mon-
dó eszmeiségét. Mit tanít Mohácsról a
Hármas Kis Tükör? címmel *Horváth*
Tamás ismerteti a különböző kiadások-
ban időközönként történt változtatáso-
kat.

Néhány tanulmány a Mohácsal kap-
csolatos művészeti alkotásokat vizs-
gálja. *Boros László* tanulmánya *Dorff-*
meister István két mohácsi csataképe-
nek adja igen alapos, mai szempontú
művészettörténeti értékelését, s egy-
ben felhívja a figyelmet mindkét alkotás
mielőbbi restaurálásának szükségé-
gére. A csatateri templomban látható
üvegablakok és mozaikok alapos megis-
merését szolgálja *Pandúr József* értéke-
lése.

Dr. Tóth István

*

A mohácsi ütközet 450. évfordulójára a Baranya megyei Könyvtár és a Mohácsi Jenő Járási és Városi Könyvtár közös vállalkozásának eredményeként új bibliográfiával gazdagodtunk.¹ Egy városi bibliográfia a honismereti mozgalomban is örömmel köszöntött munkaeszköz. E bibliográfia — mint ez Fodor Pálné könyvtárigazgató előszavából is kiderül — hasznos segítséget nyújt a város múltja iránt érdeklődőknek, a tudományos kutatóknak, segéd-eszköz az oktatás területén, vezérfonal a honismereti szakkörök munkájában. A bibliográfia anyagát kilenc fejezetben, 708 tételben tárja fel, függelékben pedig közli a mohácsi hírlapok jegyzékét.

A hírlapok áttekintésére — ahogy a bevezetőben olvashatjuk — idő hiányában nem vállalkozhatott a bibliográfia, hírlapcikkeket tehát nem vettek fel. Reméljük, ez egy későbbi kiadványban pótlódik. Nem vállalkozhatott a bibliográfia a mohácsi képgyűjtemény összeállítására sem, helyes érzékkel mégis szemléltető képek sorát közli a Mohácsi képekben c. fejezet. Helyeseljük a bibliográfia gyakorlatát, miszerint felvette a kiadvány megjelenése időpontjában még nyomdában lévő mohácsi vonatkozású kiadványokat is.

A kötet használhatóságát jó mutató segíti. A honismeret, helytörténet meghatározása azonban két tételszámban (639, 640) szűknek látszik. A mohácsi csatával foglalkozó munkák sorában a 207-es egy a Magyar Könyvszemlében, Fraknói Vilmos cikkében is bemutatott újságlevél — más néven *Newe zeyttung*. A Kriechisch Weysenburg azonban nem Görög-Fehérvár, hanem Nándorfehérvár.

A könyvszemle a város életének sokoldalú keresztmetszete — hogy csak két példát mondjak — *T. Mérey Klára* tudós ipartörténeti tanulmányától a honismereti szakkör öntevékeny munkáját összegző *Kiss Béla*-cikkig. A mohácsi időszaki kiadványokat tartalmazó függelék is a város szellemi múltjának hű tükré.

A Mohács bibliográfia hasznos kiadvány. Egyaránt dicséri a Baranya megyei Könyvtár és a Mohácsi Jenő járási és városi Könyvtárt. (Névadójuk nevét a 13. képnél sajtóhibával szedve hagyták...) Célját eléri, használója valóban bepillantást nyer — mint az előszó írja — „a nagy múltú Duna menti város egykori s mai életébe”.

Kovács József László

SZABÓ ISTVÁN:

A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG TÖRTÉNETE A XIV. SZÁZADTÓL AZ 1530-AS ÉVEKIG

Agrártörténeti Tanulmányok I.
(Akad. Kiad. Bp., 1975. 99 oldal)

Szabó Istvánnak megadatott a leg-rangosabb pályadíj. Messzeteintő terveinek javarésze örökbecsű művekben öltött végső formát, s a be nem végzett munkát — szellemének, nemes egyéniségének ígézetében élő — tanítványai folytatják. Bizonyoság erre az *Agrártörténeti Tanulmányok* sorozata, amely Szabó István posztumusz kötete mellé fölvette az egykori tanítvány munkáját, rávilágítva azokra a pedagógiai eredményekre is, melyek nélkül az agrármúlt tudósának portréja hitelét veszítené.

A szerző közel öt évtizedes kutatásaira támaszkodó munka, a „feudaliz-

mus virágkorába” érkező Magyarország agrotechnikáját, mezőgazdasági üzem-típusait és a jobbágytársadalmat vizsgálta meg, amelyet a XIV—XV. század folyamán súlyos próba elé állított az ország megduplázódó lakossága. Közel négyemillió embert kellett élelmeznie olyan agrikultúrának, amely külső forrásokra egyáltalán nem, és belső tartalékokra is csak kismértékben számíthatott, annak ellenére, hogy fejszék csattogásától visszhangzott az ország, az irtvány földeken zsendült az új vetés, ám a 4—4 magos szemhozam kérdésessé tette a vállalkozás végső sikerét.

A ránkmaradt összeírásokból kitűnik, hogy a művelés alá vont földek többségét a szántók uralták, ahol a korábban meghonosított gabonaféléket természet-

¹ Boda Miklósné—Huber Kálmáné: Mohács bibliográfiája, Pécs, 1976. 95 old.

tették — a ciszterek nyomán nálunk is elterjedt — két- és háromnyomásos rendszerben. Noha a korszak agrártörténete nélkülözötte a látványos fordulokat, de a források avatott elemzése nyomán mégis előbukkannak a termelés új eszközei; az eketaliga, a vasalkerekű szekér, a „hosszúvassal” ellátott eke stb., ám a talaj igazi megforgatását elősegítő mélyszántás csakúgy váratott magára, mint a trágyázással történő talajjavítás, mely ritka kivételként ekkor tűnt fel a zöldséges- és gyümölcsöskertekben, valamint a „promontorra” felkapaszkodó szőlőkben. A korabeli rétgazdálkodás arányait ma már nehéz lenne pontosan megállapítani, annál is inkább, mert azokról gyakran hallgatnak az összeírások, mértékük azonban aligha lehetett csekély, tekintettel a gazdag állatállományra, melynek alsó határát egy millióban állapította meg a szerző.

Extenzív úton járó mezőgazdaságunk fejlődésének ütemét fékezte ugyan a fejletlen munkamegosztás és a tőkehiány, a korszak végén azonban minden tekintetben elérte a nyugat-európai színvonalat, új elemmel gazdagítva társadalmunkat, amelyben a falusi kézműves mellett a gazdag főzsér és az elszánt hajdú figurája is megjelent.

A XIV—XVI. század mezőgazdaságát a jobbágyi kisüzem uralta, amelynek viszont a telek, ez a gazdasági, jogi, családi alapegység adta a gerincét, még akkor is, ha felaprózódása megállíthatatlanul haladt előre. A tört telkek megjelenése nem gyengeségre vallott, mert — mint a szerző rámutatott — a „folyamatos felosztásában és széthasadottan is” megmaradt ökonomiai és jogi egységnek. Jóllehet mindvégig a sessio alkotta a jobbágyüzem nagyságát, mégsem téveszthetjük szem elől az előbbutóbb jobbágyi kézre kerülő, szabad-

forgalmú, következőképp anyagi és társadalmi emelkedést biztosító irtványföldek jelentőségét sem, mint ahogy a bérföldek is a szabadság irányába vitték előre a tollasodó jobbágyot. A kor másik birtoktípusát a hanyatló nemesi üzem képviselte, amelyet csak kiterjedése és jogállása különböztetett meg a jobbágygazdaságtól, tudatos fejlesztésére csak a korszak végén került sor, midőn az európai csataterekre lépő zsoldosok leszállították a nemesség harci értékét. Egyelőre azonban a jobbágyüzemé volt a primátus, és a paraszt szívesen vállalta terheinek pénzre történő átváltását, mitsem sejtve az idő méhében érlelődő katasztrófáról.

A szerző a rendelkezésére álló források alapján megállapította, hogy a jobbágygazdaság fő bevételi forrását az állattartás és a szőlőtermesztés adta, minthogy a dézsmajegyzékre fölvetett jobbágyoknak mindössze 10—20 százaléka rendelkezett piacra vihető gabonával. A paraszttársadalomban megjelenő pénzgazdálkodás — amely létrehozta a „clenodiumokkal” rendelkező vagy éppen armalist szerző újgazdagot és antipólusként a szellértábor — azzal a következménnyel járt, hogy a rendkívüli taksákat a földesúr egyre magasabbra emelte, olyannyira, hogy a XVI. században a taxa némely birtokon közel harmincszorosát tette ki a dica és a census összegének. A reneszánsz pompától megittasodott előkelők pedig egyre mohóbban nyúltak a jobbágy pénze után, mígnem 1437-ben és 1514-ben az újfajta elnyomás alá került parasztság felkelt a „szabadságért”.

Szabó István történetírói kvalitásairól minden szónál ékeesebben vall ez utolsó munkája is, bizonyítja kivételes tárgyismeretét, s az emberséget, amely szépen formált mondatait hevítette.

Bohony Nándor

Gyopáros nyelvű bicska

OLÁH JÓZSEF:

**AZ AKASZTÓ-VÉSZTŐI
URADALMAK GAZDÁLKODÁSA
A XIX—XX. SZÁZAD FORDULÓJÁN**

Agrártörténeti tanulmányok 2.
(Akad. Kiad. Bp., 1975. 282 old.)

A XVI. században nemesi oklevelet és birtokot szerző Wenckheim-család nem tartozott az országrésznyi latifundiummal rendelkező familiák sorába, bár még a XIX—XX. század folyamán is olyan jelentős birtokokkal rendelkezett, amely Békés vármegye területének több mint öt százalékát és a Viharsarok egy részét jelentette. Ezen a birtokon lezajló gazdasági átalakulást vizsgálja *Oláh József*, akinek uradalomtörténeti monográfiája nemcsak egy kapitalizálódó nagybirtok történeti rajzát adja, hanem a korabeli magyar agrárfejlődés némely vitatott kérdését is tisztázni igyekszik.

A fejlődés porosz útjára lépő Wenckheim-uradalom átörököltette a feudális gazdálkodás néhány maradványát, és ezek nyomasztó terhe — párosulva az egyenlőtlen birtokeloszlásból eredő nincstelenséggel — igen korán izzásig hevítette Békés vármegye politikai légkörét.

A századvégi gabonaválság arra készítette az uradalom vezetőit, hogy a terményszerkezet átalakításával növeljék az ipari növények termelésének mennyiségét, s hogy feszítet tempóban korszerűsítsék a birtokon folyó termelést, bár ebbéli szándékukat gyakran gátolta a tőkehiány. A birtok gazdasági életében jelentős helyet foglalt el az állattenyésztés, mely néha nagyobb hasznot hajtott, mint a többi üzemág.

A nagybirtokon dolgozó parasztok anyagi, szociális helyzetével az eddigiekben is kimerítően foglalkozott szak-

irodalmunk, ám az erről alkotott képet számos ponton tovább finomítja a szerző, aki a birtokot irányító tisztikar ábrázolása mellett a cselédek, hónaposok, summások, napszámások társadalmáról is képet rajzol, s bár kikerüli az öncélú moralizálást, ítéletet mond a birtokosok erkölcséről.

A Wenckheim-birtok távol esett az ország gazdasági központjaitól, gabonája ennek ellenére eljutott Bécs, Brünn piacaira, más részét pedig a jelentősebb magyarországi vállalatok, valamint a környékbeli nagykereskedők vásárolták meg. Az ipari növények és az állatok jórészt a környéken lettek gazdára, míg a cirok árának egyenletes növekedése arra indította a tulajdonost, hogy sűrűgyárat létesítsen csorvási gazdaságában. Az intenzív termelés, a belterjessé váló állattenyésztés, valamint a piaci igényeket rugalmasan követő és okoszerű gazdálkodás aktívvá tette az uradalom gazdasági mérlegét, amelynek katasztrofális holdankénti tiszta jövedelme meghaladta a hasonló méretű birtokok bevételeit.

Végül pedig a széles forrásbázison nyugvó, nagy felkészültséggel és alaposan megírt munka szerzője vitába száll azzal az elképzeléssel, miszerint a század végén a hazai mezőgazdaság általánosan hanyatlott volna. *Oláh József* meggyőzően igazolja, hogy az adott szakaszban csupán gabonaválság ütötte fel a fejt és éppen ez a tény kényszerítette további fejlődésre a nagybirtokot. „Mezőgazdaságunk valóban válságos szakasza — írja — az első világháború végével kezdődött, melyet aztán a harmincas évek túltermelési válsága tisztított végképp az örvénybe.”

Bohony Nándor

HALÁSZ PÉTER:

**A TERMELŐSZÖVETKEZETI
MOZGALOM TÖRTÉNETE
APÁTFALVÁN**

Arártörténeti tanulmányok 3.
(Akadémia Kiadó, Bp., 1975. 115 old.)

A szocialista mezőgazdaság fejlődésének egyre gazdagabb irodalma számbeli növekedése mellett egyre sokszínűbbé is válik. Némely tsz-történetek a termelés fejlődését állítják vizsgáló-

dásuk központjába, vannak, amelyek a fejlődés politikai, társadalmi hátterét domborítják ki, mások az emberi adottságokat, a pszichológiai indítóerőket fejtik ki bővebben. Mindezek sorában igen érdekes egyéni színt képvisel *Halász Péter* tanulmánya.

A bevezetőben a Viharsarok déli, Maros parti szélén települt község természeti és emberi adottságait mutatja be. A történeti rész röviden vázolja Apátfalva múltját és a helytörténet kereté-

ben a mezőgazdálkodás fejlődését is igyekszik megrajzolni. A felszabadulás sorsfordulatot hozó jelentősége mellett a földreform és az utána következő időszak nehézségeit kendőzés nélkül, valószínűsítően mutatja meg és így hitelesen adja a szövetkezeti mozgalom kezdetének gazdasági és lélektani alapjait.

A termelőszövetkezet történetét négy szakaszra bontva vizsgálja. Az első szakaszban a mozgalom kezdetéről számol be 1950-től 56-ig, az indulás, az útkeresés küzdelmes időszakáról. Hitelesen írja le a parasztság nehéz sorsát, bátran megmondja a sok hibát, embertelenséget, amit a személyi kultusz idején a helyi vezetők a falu gazdái ellen elkövettek. Így nem válhatott népszerűvé a mozgalom és természetes következménye volt, hogy 1956-ban felbomlottak a kényszer-szövetkezetek.

A második szakasz 1957–59-ig mutatja meg a községben alakult három szövetkezet sorsát. Ekkorra már megváltoztak a szövetkezeti mozgalom feltételei: eltörölték a beadási kötelezettséget, megszűnt a kényszerű tagosítás, az erőszakos szervezés, s így, mikor az országos szövetkezetesítés elérte a falut, minden különösebb ellenkezés nélkül írták alá a belépési nyilatkozatokat.

A harmadik szakasz 1960-tól 1968-ig tart és a legizgalmasabb időszak. A szerző kitűnően hasonlítja össze a három termelőszövetkezet gazdasági és emberi adottságait, megvilágítja e társulatok társadalmi, gazdasági tevékenységének színvonalát meghatározó körülményeket, a bonyolult összefüggéseket. Ezek már az újonnan alakult szövetkezetek tagságának osztálytagozódásával kezdődtek (a mezítlábás: Aranykalász és a lakkcsizmás: Búzavirág), majd folytatódott az útkeresés egészséges versengésében, de a tagság zömének hozzáállásában is, akik beléptek ugyan a szövetkezetbe, de a szívüket kint hagyták, vagy a szövetkezeti demokráciával nem élők, a közösségre erőszakolt, hozzá nem értő vezetők baklövéseivel. Így rajzolja ki az a bonyolult küzdelem, amit a tagoknak önmagukban is meg kellett vívniuk az új közösségi életforma elfogadásáért, a nagyüzemi szemlélet tudatbeli kialakításáért. Ez pedig csak lassan sikerült, a nagyüzemi gazdálkodás első elfogadható eredményeivel össz-

hangban. Amilyen őszintén, tárgyilagosan írja le Halász Péter a tagok és a vezetők tevékenységét ebben a korszakban, ugyanolyan jól, tanulságosan bírálja a felügyeleti szervek működését is.

A negyedik, 1969-től 1973-ig tartó szakasz a község szövetkezeteinek egyesítésével foglalkozik, s az ezután következő válságos időszakot írja le. Ez a válság részben az egyesülést követő szervezési nehézségekben, a gyenge vezetésben, a tagság közömbösségében, részben pedig a silány eredményeket felmutató gazdasági tevékenységben gyökerezett. De már megmutatkoztak a konszolidálódás, a szemléletváltozás, a szervezettebb munka reményt keltő körvonalai is. A tanulmány az 1973–74-es esztendő eredményeivel zárul. Ezek között legjelentősebb az új vezetés elfogadható színvonala, a tagság bizalmának, a közös gazdálkodás eredményességébe vetett hitének helyreállítása, a termelés megszilárdulása, az üzemszervezetben, a főbb növények termelési technológiájában bekövetkezett egészséges változás.

Halász Péter tanulmányában az őszinteség a legfőbb történelmi érték. Kendőzés nélkül, reálisan rajzolja meg a nagy történelmi sorsfordulat minden nehézségét, küzdelmét, elért eredményeit, s így hiteles, hű képet ad a falu társadalmában és az emberek tudatában végbement változásokról. Bírálata mindig pozitív, az egészséges fejlődést segíti elő és mélyen embercentrikus, a parasztsággal együttérző, ahogyan azt bevezetőjében írja: „... az eseményeket elszenvedő, vagy alakító emberekről szól ez az írás, az ő felemelő vagy elkeserítő sorsukat kívánja megőrizni, nekik szeretne emléket állítani.” Ez teljes mértékben sikerült. A sikerhez az Akadémiai Kiadó is jelentősen hozzájárult a könyv ízléses, nívós kiállításával. Ha van a könyvnek egyáltalán gyengéje, az az, hogy hiányoznak belőle a vizsgált szövetkezetek fejlődését még szemléletesebben mutató grafikonok, s a fényképfelvételek is jobban életközébe hozták volna a leírt valóságot. Halász Péter tanulmányát hasznosan forgathatják a téma iránt érdeklődő olvasók, de bizonyára értékes forrás lesz majd a korszakkal foglalkozó későbbi kutatók számára is.

Dr. Timaffy László

TANÚSÁGTEVŐK¹

Az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete 1974-ben egy minden ízében hézagpótló sorozatot bocsátott útjára. Az elmúlt években különböző tematikájú, mélységű és funkciójú könyvek, bibliográfiák dolgozták fel a magyar munkásmozgalom történetét. Mégis nagy szükség volt e visszaemlékezés-gyűjtemény kiadására, mert — ahogyan ezt a sorozat első kötetének bevezetőjében olvashatjuk — „a kortársak, s a nagy történelmi események résztvevőinek visszaemlékezései mindig érdekesekek az újabb generációnak, de azoknak is, akik abban a korban éltek.” E szerkesztői ajánlás semmiképpen sem túlzás: a memoárok nemcsak érdekesek, de a tudományos munkákhoz is nagy haszonnal forgathatók.

A több kötetre tervezett sorozat a magyar munkásmozgalom eseményei által adott időrendi felosztást követve gyűjti egybe a visszaemlékezéseket. Az első kötet az 1860-tól 1905-ig, a második az 1905-től 1918-ig, a harmadik pedig az 1918-tól 1948-ig eltelt évek eseményeit ismerteti a visszaemlékezések tükrében. Ez utóbbi kötet soronkívüli megjelenését hazánk felszabadulásának 30. évfordulója tette indokolttá.

A szerkesztőknek mennyiségben, minőségben egyaránt rendkívül gazdag anyag állott rendelkezésükre, hiszen ezek a korok igazi tanúságtevőket teremtek. Eleven példájául a marxista tételnek, hogy „az emberek maguk csinálják történelmüket”. Így érthető, hogy valamennyi visszaemlékezés, helyszűke miatt, nem kerülhetett be a kötetbe. Helyesebb tehát, ha visszaemlékezések válogatott gyűjteményéről beszélünk. A szerkesztőknek azonban ezúttal sikerült elkerülniük a válogatások oly sokszor kísértő buktatóját: az egysíkúságot.

A sorozat célja — hogy minél szélesebb olvasótáborhoz juttassa el a kötetekbe foglaltakat — szükségessé tette, hogy a gyűjtemények elején egy-egy rövidebb tanulmány értelmezze a leglényegesebb összefüggéseket. Minthogy a visszaemlékezések nagy része már évtizedekkel korábban született, a pontosabb megértés érdekében elengedhetetlen volt néhány szövegközi, illetve lapalji jegyzet alkalmazása is.

A fentiekben kívül még egy lényeges érdeme van az eddig megjelent három kötetnek: nevezetesen az, hogy az események — az alanyi megközelítés ellenére is — forrásértékűek. Nemcsak egy-egy eddig ismeretlen tény vagy adat közlése által, hanem a bennük kifejezésre jutó élményszerűség révén is. A kötet forrásértékét szolgálja a memoárok szerzőinek rövid életrajza, valamint a kötetek végén betűrendbe szedett névmutató, amely mindmáig tán legbővebb névmutatója a magyar munkásmozgalom történetének.

Az első kötet nyúlik vissza a legmesszebbre, egészen a kezdetekig. Így természetes, hogy az itt közölt visszaemlékezések egészen különös hangulatot árasztanak: az úttörés heroizmusa ez. A szerzők elsőként vágtak neki az addig Magyarországon még járhatlan útnak. Sem példa, sem támogatás nem segíthette még munkájukat, mégis, amint ez írásaikból kiderül, óriási hittel és felelősségérzettel, az egyre nehezedő terhektől és megpróbáltatásoktól nem megtorpanva, hanem megedződve, végezték önként vállalt feladatukat. Visszaemlékezéseik révén szinte mi is szem- és fültanúi lehetünk az Általános Munkás-egylet munkájának, megismerkedhetünk az ország különböző területein élő, sokszor különböző nyelveken szóló, értő munkásegyletek, földmunkás-szervezetek belső életével, tevékenységével, s közben érzékelhetjük a szakszervezeti és pártmozgalmak egyre fokozódó erősödését. Nyomon követhetjük, hogy miként vált egy-egy cipészből, könyvkötőből, mezőgazdasági munkásból a mozgalmat előbb csak elfogadó, majd értő, s végül az üldöztetésekben is helytálló vezető. Láthatjuk, hogy miközben a kezdeti népgyűlések az ország egyre nagyobb részére kiterjedő szervezkedéssé válnak, minőségében is hogyan alakul és fejlődik a mozgalom, s ez hogyan vezet a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, az első céljaiban, eszközeiben, szervezeti felépítésében is hatékony munkáspárt megalakulásához. Beszédesebb magyarázatot kapunk arra nézve is, hogy mit jelentett az első munkásújság, a Népszava megjelenése. Mindezek mellett bepillantást nyerhetünk a hazai és a nemzetközi munkásmozgalom kapcsolataiba is.

¹ Tanúságtevők. Visszaemlékezések a Magyarországi munkásmozgalom történetéből. (Kiadja az MSZMP KB Párttörténeti Intézete, Bp. Kossuth Kiadó, 1. kötet 1868—1905. (Vál. és szerk. **Petrák Katalin**. Eletrajz és jegyz. **Ács Irén, Nagy Eta** stb. Bev. **S. Vincze Edit**) 1974. 326 old. 8. tábla. — 2. kötet 1905—1918 október (Vál. és szerk.: **Petrák Katalin**. Eletrajz és jegyz.: **Ács Irén, Nagy Eta** stb. Bev.: **Kende János**), 1976. 431. old. 8. tábla. — 5. kötet 1944—1948. (Vál. és szerk. eletrajz: **Petrák Katalin** és **Nagy Eta**. Bev.: **Zsilák András**). 1975. 491 old. 6 tábla.

A visszaemlékezések, éppen mert hitelesek, a kezdeti lépések bizonytalanságáról, a téves irányokról is tanúskodnak. Arról, hogy a történelem szorításában a jószándék néha bizony kevés a helyes út megtalálásához. Az olvasó érdeklődését, megértését csak fokozza, hogy a szemtanúk, a résztvevők — sok esetben még szépírói értékeket is megcsillantó — visszaemlékezései a kor legvégjét, gondolatvilágát árasztják.

A Tanúságtevők *második kötetének* korszaka (1905—1918) időben már közelebb áll hozzánk; történetisége közvetlenebbül hatott és hat az utolsó néhány évtizedre, a jelenre. Mindez a visszaemlékezésekben is differenciáltan jelentkezik, annál is inkább, mert egy részük az utolsó néhány évben íródott, amikor az emlékek óhatatlanul kiegészültek a jelen eredményeivel.

A századfordulón bekövetkezett gazdasági fejlődés társadalmi hatása egyik napról a másikra óriási feladatokat rótt a munkások szervezeteire. Ezért azoknak mennyiségben és minőségben is változniuk kellett. Így érthető, hogy az előző kötet visszaemlékezéseivel szemben — ahol majd mindegyik írásban lehetett találni általános érvényű, a mozgalom egészére jellemző tény —, itt inkább csak a kötet együttese ad egységes képet. Térben és időben oly gazdaggá és szerteágazóvá vált a század első két évtizedének hazai munkásmozgalma, hogy a szerzők által felelevenített epizódok csak a kisebb-nagyobb részletekbe adhatnak betekintést: a részletek pontos felidézésével segítenek eligazodni a kor országos méretű mozgalmában. Abban a mozgalomban, amely már jelentős politikai erőt képviselt, s országos jogokat követelhetett a maga számára. A munkásmozgalom sokszínűségét bizonyítják a nő-, az ifi- és a nemzetiségi mozgalmakról és a szakszervezetek sze-

repéről szóló visszaemlékezések. Ismeretes, hogy a mozgalom e korabeli fejlődésében is többféle érdek és vélemény ütközött, s a visszaemlékezések mindezt hűen adják vissza. Nem leplezte azt sem, hogy ez nem mindig volt szerencsés kimenetelű. Különösen nem a válások idején és a világháborút megelőző években.

A *harmadiknak* megjelent kötet mindössze 5 év (1944—1948) eseményeit igyekszik felidézni. Ez az öt év azonban olyan időszak volt, amelynek minden napja hetekkel, hónapokkal ért föl és eseményei máig ható jelentőségűek. A kötet néhány írása már korábban is megjelent a *Szabadság hajnalán* (1965) és a *Szabadság, te szűlj nekem rendet* (1970) című kötetekben. A harmadik kötet eseményei — az előzőektől eltérően — már csak a fiataloknak jelentenek „csupán” történelmet, az idősebbeknek korábbi életük hétköznapijai ezek. Mégis minden korosztály számára jó és hasznos olvasmány: a fiataloknak tankönyveik száraz adatait teszi életszerűvé, az idősebbeknek ifjúságuk harcait, élményeit, örömeit eleveníti fel. E visszaemlékezések közül nehéz lenne egyet is kiemelni, hiszen akár a fegyveres ellenállásról, akár a munkások helytállásáról van szó, mindegyik egyaránt fontos és jellemző. De a később történtek is — a földreform, az újjáépítés, a szakszervezetek, az államosítás stb. — mind olyan tényei napjainkban tovább élő történelmünknek, amelyről a visszaemlékezések így együtt adnak igazán jellemző, érzékeny és igaz képet.

A sorozat feladata az volt, hogy a visszaemlékezések személyes hangjával, hitelével segítsen napjaink és önmagunk jobb megismeréséhez. Ennek a nagy feladatnak az eddig megjelent három kötet maradéktalanul eleget tett.

Somlyai János

„Gyertyás” párnafej (Hadikfalva—Majos)

KÖNYVEK KOMLÓRÓL

Ajánló és másodfokú bibliográfia.

Szerk.: Gáspár Mihály.

(Kiadja a Komló Városi Jubileumi Emlékbizottság és a Városi Tanács Művelődésügyi Osztály, Komló, Soksz. 1975. 100 old.)

A napjainkban erősödő társadalmi igény hatására a városi könyvtárak nagy része is hozzákezdett helyismereti gyűjtemények kialakításához. Komlón a BDSZ Körzeti Könyvtár vállalta a fiatal szocialista város irodalmának összegyűjtését és feltárását. Kedvcsinálónak és az érdeklődés felkeltésére a közelgő jubileum ürügyén, a gyűjtemény megalapozásával egyidőben egy 63 tételből álló ajánló bibliográfiát szerkesztettek a bányavárosról a felszabadulás utáni, ma is aktuális irodalomból válogatva.

A 7 fejezetre tagolt bibliográfia első részében a helyismereti bibliográfiákat és a gyűjteményes munkákat ismerteti a szerkesztő. A továbbiakban a társadalomtudományi és a természettudományi műveken kívül a komlói üzemekkel, a város építészetével, művészeti és kulturális életével, sportjával, történelmével és földrajzával foglalkoznak. Az utolsó fejezet a Komló a szépirodalomban címet viseli. A legtöbb ajánlott mű természetesen a város gazdaságának alapját jelentő szénvel és bányászattal, valamint a bányászok politikai küzdelmeivel és mai életével kapcsolatos. A szerkesztő igyekszik sokoldalúan bemutatni a várost, s ahol úgy érezte, hogy a rendelkezésre álló irodalom kevés (pl.: városépítés, urbanizáció), felvett, illetve ismertett olyan tanulmányköteteket is, amelyeknek csak néhány részlete szól a városról.

A legtöbb ajánló bibliográfiával ellentétben a címléírás után nem rövid annotáció következik, hanem részletes, néhol értékelő ismertetés. Ezek egy részénél a szerkesztő további irodalomra is utal. A tanulmánykötetek rész tanulmányait felsorolja, ha nagyon sok, akkor csak válogatva közli a fontosabb címeket. Szórványadatoknál utal az első lapszámokra, a keresőt mintegy bevezetve a Komlóról szóló adatok gyűjtésének módszerébe. A könyvismertető szöveg kiter a szerző személyére (közli jellemzőbb életrajzi adatait, kapcsolatát a várossal), a mű tartalmára és tudományos vagy szépirodalmi értékére, és szinte mindenütt találunk ajánlást arra, hogy az olvasók mely rétege forgathatja haszonnal.

A használók körére vonatkozó utalások, továbbá a bevezető és a zárszó sze-

rint az érdeklődő nagyközönségnek, helytörténészeknek, állami és gazdasági vezetőknek, tudományos kutatóknak, pedagógusoknak és szocialista brigádoknak egyaránt szánta bibliográfiáját a szerkesztő. Köz hely a szakirodalomban, hogy egy készülő bibliográfiánál a használók körének jó megválasztása fél siker. Ennél a bibliográfiánál a szerkesztő sokat markolt és keveset fogott. Oly tágra tervezte a felhasználók körét, hogy tulajdonképpen már nem szól senkihez. Mert vajon mit kezd a történész, a tudományos kutató vagy akár egy igényes vezető olyan bibliográfiával, amelyből hiányoznak a folyóiratcikkek, a kéziratok, térképek stb., amelynek anyaga az elinduláshoz is kevés és primitív szerkezetű a könyvtári betűjeleszakrendi raktározás jelzetei alapján alakították ki? Tudományos kutató-e az, aki szakterülete irodalmának alapvető kézikönyveiről egy könyvtáros ismertetéséből értesül? Az ún. „nagyközönség” pedig mit kezd vajon *Kun Lajos—Fejér Sándor: A Pécs—mecseki szénmedence morbiditási viszonyai* (Bp. 1958.) vagy *Medgyesi István—Reményi Péter: Pécs környékén végzett vízkémiai és hegyesszerkezeti vizsgálatok* (Pécs, 1968.) című művével? Az ismertetések szövegében is bizonytalanságot okozott a bibliográfia céljának tisztázatlansága: néhol a szakembernek vagy legalábbis a tájékozottnak, másutt az avatatlan olvasónak szólnak. Csak ötletszerű utalásokat találunk az ismertett könyvekről szóló irodalomra.

A könyvtári raktározási rend nem alkalmas bibliográfia szerkezetéül, ezért célszerű lett volna az anyag szerkezetének megfelelő tagolása. Nem könyvtáros számára nehézkessé teszi a keresést a raktári jelzetre való utalás, jobb lett volna sorszámozni a tételeket, s arra utalni. Válogató bibliográfiától nem illik számonkérni ami kimaradt, legfeljebb azon vitatkozhatnánk, hogy egyik-másik mű helyett közérdekűbb, átfogóbb kerülhetett volna bele.

Külön kell szólnunk a bibliográfia nyelvéről és stílusáról, amelyre különös gondtal kellett volna ügyelni. Sajnos, itt aztán minden akad. A legkevesebb, hogy az ismertető szövegek bőbeszédűek és tolakodóan éreztetik a szerkesztő állandó jelenlétét. Mindig „könyvünk”-ről, „kötetünk”-ről, „tanulmányunk”-ről beszél. Sok az üresjárat.

Az ajánló bibliográfia szerény kivétele ellen nincs kifogásunk, hiszen céljá-

nak így is megfelelhét. Van azonban néhány bosszantó hiba: 2 fejezet anyagát is kettészeli a fejezetcím, amely beékeződik anyagába; néhány oldal olvashatatlanul halvány, az ajánlásban pedig javítatlanul maradt az évszám, amely 1951 helyett 1971-re teszi Komló várossá szervezését.

A komlóiak — bizonyára sok szeretettel és munkával készült — szándékában

nemes, de megvalósultában gyenge színvonalú munkája arra figyelmeztet bennünket, hogy csak addig érdemes és szabad örülnünk a nagy számban megjelent, fontos szerepet betöltő helyi kiadványoknak, amíg színvonalasak, amíg a szakmai kívánalmakat nemcsak felismerik, hanem meg is tudják valósítani.

Taba László

ELEK TÖRTÉNETE

Emlékkönyv Elek felszabadulásának 30. és újjátelepülésének 250. évfordulójára.

Szerkesztette: **Dr. Csipes Antal**

(Kiadta Elek Nagyközség Tanácsa,
1974. 124 old.)

A pedagógus szerzők dicséretével kell kezdenünk a kiadvány ismertetését. Az olvasottak meggyőznek bennünket arról, hogy sokra képes ez a szerzőkollektíva, megvan a lehetőség arra, hogy közreműködésükkel egy nagyobb lélegzetű, tudományos igényű monográfia is elkészüljön Elek községről.

Az Előszó írója szerényen fogalmaz: „az első jelentősebb terjedelmű megemlékezés községünkéről”, pedig nyugodtan nevezhetjük falutörténetnek. Az Előszó szembetűnő megállapítása: Elek község a felszabadulás óta eltelt 30 év alatt többet fejlődött, mint két évszázad alatt. Ezt igazolja a könyv szerkezete is. Ugyanis a 127 oldalból 60 oldalon írnak a település ezeréves történetéről, s a továbbiakban — a lehetőségekhez képest — részletes vizsgálat alá veszik az új élet 30 évét.

Az I. fejezet — *Szikes Péterné* munkája — Elek természeti, földrajzi viszonyaival ismerteti meg bennünket. A község hazánk délkeleti határa mentén, Békés megyében, a gyulai járásban van. Térképek, grafikonok segítik a megértést.

Dr. Csipes Antal írta a II. részt, amelynek címe: Elek története az újratelepítés előtt. Kevés az Elekre vonatkozó forrás, így csak szűkszavú a fejezet. Megtudjuk, hogy a község az Árpád-házi királyok idején Zarán vármegyéhez tartozott. Továbbá azt is, hogy török uralom, pusztulás, elnéptelenedés a sorsa e településnek is: „több mint másfél évszázadon keresztül elvadult pusztaság volt a helyén”.

A III. fejezet *dr. Daka István* munkája: Elek története 1724—1918 között. Az elnéptelenedett, pusztává lett falut *Haruckern János György* 1724-ben újratelepítette. Értékes része az írásnak az 1730/31. évi pápai tizedlajstrom alapján közölt 49 családnév. Ez a fejezet több helyen is él a névtani következtetések levonásának lehetőségével. Az összeírások, statisztikai adatok jó felhasználásával részletes elemzést kapunk Elek község gazdasági, társadalmi helyzetéről.

Az 1918—1948 közötti időszak történetét *dr. Zielbauer György* írta meg a IV. fejezetben. Megtudjuk, hogy „az első ember Kern József (az illegális KMP tagja) volt, aki a börtönben szerzett szlovák nyelvtudásával beszélt a szovjet katonákkal”. Továbbá, hogy: „A község felszabadulása után 1 nappal, 1944. szeptember 25-én kezdődött meg Eleken a párt szervezése.” Fontos adat: itt alakult meg Magyarországon az első legális MKP-szervezet. Közlük az alapítótagok és az első vezetőség névsorát is. Megállapítják, hogy „a MADISZ komoly tevékenységet fejtett ki”. Hasznos lenne ennek az utalásnak a részletes, lehető legteljesebb feldolgozása, közzététele. Nagyon jó, hogy megnevezik a házat, ahol az említett szervezetek tevékenykedtek. Nem írnak azonban arról, hogy megjelölték-e emléktáblával a házat, mely ma már emlékhely, s gondozása a szocialista hazafias nevelés egyik termékeny eszköze lehetne.

Az MKP és a KIMSZ alapítótagjainak névsorából arra lehet következtetni, hogy egy-egy családból több fő kapcsolódott a párthoz, az ifjúsági szervezethez. Tehát egész családok sorsa kapcsolódik itt a történelemhez! Például három Kern családnév vesz részt a politikai mozgalomban. A legnehezebb időben ott voltak, ahol a legfontosabb teendők vártak

rájuk. Mi lett velük később? Erről is kellene írni!

Mint pedagógus érdeklődéssel követtem a község oktatási helyzetét. Az 1724-ben betelepült 50 családdal a tanító is eljött. 1735-től már ismerik a pedagógusok nevét. Az első eleki tanító kántor és jegyző is volt. 1886-tól már nők is tanítanak, 1923-tól van polgári iskolája a településnek. Az 1940-es népszámlálás adatai szerint a felnőtt lakosság 14,1 százaléka analfabéta, 16 százaléka két elemi iskolai végzettséggel rendelkezett.

Eleken már 1944. október 15-én megkezdődött a tanítás mind az elemi, mind pedig a polgári iskolában! „Az igazgató kérésére a pártszervezet a szovjet katonai parancsnoksággal közösen romániai területről hozatott füzeteket és tanszereket.” 1961-ben már 80 férőhelyes diák-

otthon, 50 személyes óvoda építéséről olvashatunk, 1963-tól pedig középiskola is működik e helységben.

A község kommunális fejlődéséről (1950—1973) részletes, konkrét, sok adatra épülő fejezet ad képet. Majd az eleki Lenin Termelőszövetkezet zárszámadási beszámolóit, jegyzőkönyveit és Elek nagyközség végrehajtó bizottsági és tanácsülési jegyzőkönyveinek adatai alapján leírják a tsz fejlődését. Bemutatják a jelentősebb üzemeket is, ez a rész azonban igen szűkszavú és nem írott forrásokra épül.

A befejezésben Elek lakosságának fontosabb statisztikai adatait közlik a szerzők, az utolsóban pedig a kötet keletkezésének körülményeiről ír a szerkesztő.

Pelle Béláné

NEWCASTLE UNDER LYME 1173—1973

Szerk.: *John Briggs*
(Newcastle, 1973. 108 old.)

1973 elején egy feltűnően tetszetős külsejű könyv jelent meg az angol Newcastle under Lyme (Staffordshire) nevű városkában. A borító díszítése, s a város alatti évszám (1173—1973) születésnapról árulkodik.

A könyv valóban a város 800 éves fennállásának ünnepe alkalmából jelent meg, a városi tanács gondozásában. A tanács kérte fel *John Briggs* történészt, a keele-i egyetem tanárát, hogy a város nyolc évszázadáról rövid, de a lehetőségekhez mérten átfogó képet adjon. A szerkesztő hat szerzőtársával — akik helytörténeti, közművelődési, földrajzi, nevelésméleti és múzeumi szakemberek — hozta létre a figyelmet érdemlő helytörténeti művet. Együttműködésüket a téma sokoldalúsága is indokolta; az egyes fejezetek írói az adott kérdésről tudományos munkájuk során mélyebben is foglalkoztak. A szerzők célja azonban az volt, hogy felvázolják a város fejlődésének főbb vonásait, ismertessék lakóinak életét.

Bevezetőjében *John Briggs* elmondja, hogy az illusztrációknak legalább olyan nagy jelentőséget tulajdonítottak, mint a szövegnek — ha ugyan nem többet —, hiszen egy-egy évszázad áttekintésére 3000 szónál többet nem lehetett használni.

Az ízléses szövegrendezés (és nyomdatechnika) harmonikus egységet alkot a képanyaggal. Az oklevelek, pecsétek, korabeli térképek és plakátok, festmények és fényképek mozgásba hozzák a képzeletet: életre kel a történelem.

A szerzők szándéka tükröződik abban is, hogy a város történetét az ott élő emberek történeteként, sorsaként vizsgálják. A könyv nem élettelen adatok halmaza, egy nyüzsgő város — régen kereskedelmi központ — elevenége lüktet benne.

Ebből a szempontból befejezetlen a mű. A végén ott a kérdőjel: hogyan tovább? Hiszen a város jövőjének alakulása a ma polgáraitól függ, aki éppen városának múltját böngészi. A múlt fűrészkészése nemcsak könyvekhez, okmányokhoz kapcsolódik. A tegnap maradványai közül mindig fel lehet fedezni valamit a városképben. A figyelmes körültekintés biztos módja annak, hogy észrevegyük, hogyan fejlődött, változott városunk — írja *Briggs*. A tevékeny városiakok nemcsak olvasni akarnak erről, hanem részt kívánnak venni a tanácsületeken, hogy lássák, hogyan születnek a döntések.

Ezek a gondolatok általános érvényűek, felvetik a kérdést: hogyan él az emberekben a múlt, a hagyományok tisztelete, s hogyan kapcsolódik ez mindennapi életükhöz? Jelent-e valami többletet, közösséghez tartozást az

egyénnek? S vajon minden ember magának érzi-e lakóhelye problémáit és eredményeit?

E munkára éppen kérdésseltevéseinek, következtetéseinek nemzetközileg is általánosítható jellege, s vonzóan remek

kiállítása miatt hívjuk fel hazai helytörténészeink figyelmét. A kis Newcastle under Lyme történetének szép és igényes összefoglalása követésre serkentő példa.

Rabóczki Iлона

PÁL ISTVÁN:

A VASPÁLYA TÚLSÓ OLDALÁN

A MÁV Miskolci Járműjavító Üzem története, 1859—1975.

(Üzemi kiadvány, Miskolc, 1975. 392 old.)

Hazánk lélekszámban második legnagyobb városának, Északkelet-Magyarország és a borsodi iparvidék központjának, Miskolcnak Tiszai pályaudvarán a megérkező utas csak az aluljárón és csak két irányban hagyhatja el a pályaudvart. Vagy a nagyváros központja felé indul vagy pedig (ha éppen ottani dolgozó vagy ottani dolga várja) közvetlenül az aluljáró másik végén — a vaspálya másik oldalán — egy vasrácsos kapun léphet be a MÁV Miskolci Járműjavító Üzemébe.

117. éve működik ez a nagy-nagy vasúti műhely, s mekkora életerővel!

Korunkban, az ezer kilométerekben mérhető sebességű repülőgépcsoportok, sőt már a csillagos ég végtelen pályáján „közlekedő” űrrepülőgépek korában néha még a mi kicsiny országunkban is akadnak olyan véleményű emberek, akik a vasutat valamiféle elavult vagy „elhalóban lévő” intézménynek tartják. Helyzetmegítélésükkel ellentétben: a vasút fejlődése világszerte és nálunk is új, funkcionálisan és minőségileg más korszakába lépett. Másfelől nézve: az is jellemzi a helyzetet, hogy „megszoktuk” a vasutat; természetesnek vesszük, hogy van, s számíthatunk rá. S itt van a vasút titka: eddig azért „oldódott meg” minden, mert a vasutat a rá kötelező fuvarakényszer, a szükséghelyzetek, s a magyar vasutat különösen a hazai történelmi, geopolitikai, gazdasági, ipari, kereskedelmi, társadalmi, szociális, művelődési viszonyok feltételezték, teremtik, üzemeltetik és nyomják a — bár néha ellentmondásos, de kétségtelen — fejlődés irányába.

Pál István könyve szerencsére sokkal több, mint üzemi, állami pénzen kiadott „vidéki monográfia”! Igen gondos doku-

mentáció, adatkinestár, bizonyágtétel ez a könyv arról, hogy milyen természetű az az erő, amely immár 117. éve ipart teremtett és tart fenn; döntően a munkásság akaratóból!

Igen, ez az üzem már rég nem létezne Miskolcon, ha a munkásai a létezését nem akarták volna és a hatalmasságokkal és a katasztrófákkal szemben is meg nem védték volna, és nem „szülték”, nem teremtették volna mindig újjá. Rövidlátó volt a helyi, a korabeli városszervezés Miskolcon is, és gúzsbakotó szerepük volt néha az akkori adminisztratív eljárásoknak is. Ezekkel már az 1860-as években küzdeni kellett. A „főműhely” és így a vasút által elfoglalt területért közvetlenül a munkások bérjegyében számfejtve jövedelemadót, állami és pótagót, közmunkaváltságot stb. vontak le, míg a munkások tiltakozó harcának a hatására ezt az adóztatást meg nem szüntették.

Kerülő útvonalakat jelöltek ki a „főműhely” megközelítésére; de a „munkács” munkások rövidebb gyalogutat tapasztaltak ki, amit végül is a város kénytelen volt jóváhagyni.

Az „önmagát felépítő” műhely nem sokára ipari tekintély lett a városban, s mi több: kiképző központ, ipari iskola, vasas és egyéb szakipari bázis. (Gondoljuk el: Miskolc a műhely létesülése idején egy polgárosulni vágyó, de valójában feudális paraszti vidék központja volt. Az ipar és kereskedelem vonzotta oda a vasutat, s a vasút fejlesztőleg hatott ezekre az erőkre is.)

Az 1859-es kezdet még német és cseh műszaki- és szakmunkásgárdával indult az üzemben, de az 1867-es kiegyezést követően azokat, akik nem tudták vagy nem sajtózták el a magyar nyelvet, elbocsátották, s ugyanakkor — toborzással — környékbeli születésű, kisiparos és paraszti származású utánpótlást képeztek. Így alakult ki az üzemhez hí munkásság, mely a századforduló táján már munkásmozgalmi életet élt, s az öntudatosabbjai sorra kiváltak közülük,

ám mégis közöttük maradtak: vezetőknek.

A bérharcok kora ez, s bizony a krajcárókért is küzdeni kell. (Az államhatalom és a vasúti státus „hivatalnokokra” és „szolgákra” kategorizálta az alkalmazottakat.) Küzdelmek a törvényes munkaidő-szabályozásért, a megbiztosításért, nyugdíjért, a lakásért, a munkálkodás zavartalan biztonságáért, később pedig a szakszervezeti jogokért. S jött a háború... Bevonulások, nélkülöző családok, hadiüzemi állapotok... majd a forradalom. *Kruppa János, Sárkány Zoltán, Daubek András, Szabó Pál, Fekete Ferenc* és a többiek, akik a mozgalomban és a Miskolc környéki fegyveres proletárharcokban helytálltak. *Landler Jenő* katonái, akik páncélvonatokat adtak a frontnak, s így csináltak történelmet! A külső és a belső erők letörték a forradalmat, s a megtorlás éveit jöttek, de ezekben is helytállt az üzem edzett munkássága.

1965-ben, a MÁV Pécsi Igazgatóságán egy régi MÁV-órát javítottak. Kiesett belőle egy sárga papírlap: Kéziratot üzenet, posta a Jövő címére:

1920. IV. 3-án
Miskolc

Ezen órát javította Daubek András. Máv asztalos, a retenetes nyomorult ifjú *reakciós* és *keresztény* elvakult világba bízton tudom, hogy ez írás olvasója már utálattal fogja

múlt időkre vissza gondolni, mert már csak akkor *szociális* világ lesz úgy hiszem.

1945. év elején csak a romok maradtak az üzem helyén és a világegészből hazatörekedett éhező-fázó-rongyos munkásság, aki megint hősi életre kényszerült és ismét hős lett az újjáépítésben. Annyira tönkrement minden az üzem területén, hogy a MÁV Elnöksége Fűzesabonyban kívánt új járműjavítót építeni! Az előbb az üzem *életerejére* hivatkoztunk. Igen: az üzemet a miskolci munkások (csak hogy *legyen* és Miskolcon maradjon az üzem) a vártnál gyorsabban építették újjá, sőt folytonosan nagyobbították. Kész helyzet állt elő: s a felsőbbség *meghagyta az üzemet Miskolcon!*

Monográfiánk igen részletesen és lenyűgözően pontos tárgyszerűséggel írja le azt a fejlődést, amelynek eredménye a mai modern üzem. Alkalmas és hivatott ez az üzem a modernizálódó vasút kiszolgálására.

Az igen jó papíryanagú, s nagyon szép nyomdatechnikával készült, feltűnően sok és jó képanyaggal gazdagított könyvet öröm lapozgatni! Örülni kell: az utóbbi évek egyik legjobb ipartörténeti művének tekinthető. Nem túloz, de nem is takargatja a hibákat. Stílusában van valami szerény, visszafogott, rokonszenves pátoz.

Jakab Sándor

KOVÁCS JÁNOS—NEMES VILMOS—ORSI ANDRÁS:

BAUXITBÁNYÁSZAT FEJÉR MEGYÉBEN 1926—1976

(A Fejér megyei Bauxitbányák Vállalat kiadása. Kincsesbánya, 1976.)

Ipartörténeti monográfiáink az utóbbi években szépen szaporodnak — hogy *sokasodnak*, azt még nem merném mondani —, de ez a kötet különös figyelmet érdemel. *Témája* miatt is: az ásványi kincsekben nem bővelkedő Magyarország legfőbb ércvagyónának feltárásáról és kiaknázásáról számol be a kezdetektől mind mostanáig. *Módszere* miatt is: bár igen gazdag forrásanyagot dolgoz fel, nem vész bele a részletekbe, sőt messze túltekint a megyei perspektívákon, olykor-olykor még az országosakon is; a lehető legszélesebb összefüggések-

be állítva mutatja be a helyi eseményeket.

A bauxit ugyanis nemzetközi fontosságú érc, immár századunk eleje óta, az alumíniumnak és ötvözetének a hadászati, valamint a békés termelésben betöltött, s egyre növekvő szerepe folytán. „Az alumíniumfelhasználás növekedési üteme világszerte átlagosan másfélszerese a nemzeti jövedelem, 1,5—3-szorosa a többi fémek növekedési ütemének” — olvassuk a könyvben. Ez a tény egymaga érthetővé teszi, hogy az 1945-ig kitermelt hazai bauxit 7,5 millió tonnás össz mennyiségével szemben mára meghaladtuk az 50 milliót. Az évi termelés ma megközelíti a 3 millió tonnát, a 80-as évek derekára pedig — a tervek szerint — már a 4 milliótól sem leszünk messze. Hozzátehetjük: sok más országban

még ennél is gyorsabb felfutást hoztak az elmúlt évtizedek. Dunántúli bauxittelepeink az 1920—1930-as években még a világ leggazdagabb lelőhelyei közé számítottak. Ma a 9—10. helyet tartjuk a világtermelésben, idővel pedig nyilván még hátrébb kerülünk, mert készleteink távolról sem kimeríthetetlenek. Máris mind mélyebbről hozzuk felszínre a kibányászott bauxit nagy részét, gyorsan növekvő önköltségi áron.

A könyv minderről igen tárgyilagos és érzékletes képet ad, mondom, a legkedveltektől. Nem is csupán 1926-tól — a gánti termelés megindulásától — kezdi a beszámolót, sok lényeges közlendője van az addig történekről is, beleértve a Németországba irányuló első világháborús bauxitszállítványainkat, a maradék Magyarország területén már 1919-től megkezdett bauxitkutatókat, majd a kialakuló tőkés vállalkozás gyors kibontakozását.

Megismerkedünk az úttörőkkel, köztük a két legérdekesebb figurával: *Balás Jenő* bányamérnökkel, aki nagy felfedezései után olcsó pénzért volt kénytelen zártkutatómányi jogait áruba bocsátani, hogy végül a korai és tragikus halál várjon rá, valamint *Hiller Józseffel*, a sikeres tőkés vállalkozóval, az ALUÉRC vezérigazgatójával, aki a 30-as években a náci Németország mind na-

gyobb arányú szállítója lett. 1944-ben ő is tragikus véget ért: a mauthauseni koncentrációs tábor foglyaként halt meg.

De nemcsak az ő sorsukban tükrözi a könyv több mint fél évszázad magyar történelmének e sajátos vetületét, hanem maguknak a bauxitbányáknak és azok munkásainak változatos — olykor viszontagságos — sorsában is, egészen napjainkig. S tükrözi emellett a *táj változásait* is: a külszíni és a mélybeli fejteések megindítását, a vasutak, rakodók, bányatelepek építését, a karsztvizek leszívítását, a források, kutak elapadását, víztárolók létesítését stb. A változások nem mindig vigasztalóak, de a kötet szerzői ezt sem titkolják. Mértéktartóan, de nyíltan szólnak mindenről. Ahogy bauxitbányászatunk jövőjét illetően sem keltenek illúziókat: az új feltárások egyelőre még lépést tartanak a kitermelés növekvő ütemével, de csak mennyiségileg, a minőség a továbbiakban várhatólag romlani fog.

A könyvet valójában ketten írták: *Kovács János* és *Órsi András*. A harmadik szerző kéziratok visszaemlékezéseit, dokumentumértékű fényképeit bocsátotta két társa rendelkezésére. Sok újonnan készült fénykép is ékesíti a szép kiállítású kötetet, köztük számos színes felvétel.

Varga Domokos

CSIGE JÓZSEF—SZALAI CSABA:

A BALMAZÚJVÁROSI LENIN TSZ 25 ÉVE

(Kiadja a Lenin Termelőszövetkezet,
Debrecen, 1974. 154 old. és 22 fénykép)

1975-ben ünnepeltük hazánk felszabadulásának 30. évfordulóját és ugyanekkor érte el jónéhány mezőgazdasági nagyüzemünk negyedszázados fennállását is.

Ennek kapcsán igen sok termelőszövetkezetben úgy döntöttek, hogy a jubileumra megirattják, s okulásul a tagság kezébe adják szövetkezetük történetét. Az idősebbeknek azért, hogy emlékezzenek, a fiataloknak meg, hogy lásák, honnan kellett elindulni, amíg eljutottak a máig. Ezt a célt tűzte maga elé a balmazújvárosi Lenin Termelőszövetkezet tagsága és vezetősége is, amikor megbízást adott a szerzőknek a szövetkezet történetének megírására.

Maga a könyv két részből áll. Az első részben — amely *Csige József* munkája — a termelőszövetkezet megalakulásáról és fejlődéséről kapunk képet. A második részben pedig *Szalai Csaba* ad közre alapító tagokkal és vezetőkkel készített riportokat.

Csige József a *Bevezetés* után rövid áttekintést ad Balmazújváros történetéről, az itt élő népnek a létért, a fennmaradásért vívott küzdelméről. Vázlatosan rámutat arra is, hogyan fogadta a lakosság a történelmi sorsfordulókat, hogyan vett részt bennük. Ezután a nagyközség felszabadulás utáni átalakulását rajzolja meg a Lenin termelőszövetkezet megalakulásáig, 1949-ig.

A Lenin termelőszövetkezet történetét a szerző hat fejezetben tárgyalja. Az *első fejezet* a megalakulástól az 1953-ig terjedő időszakot foglalja össze. Különösen az akkori nehézségekről ad meggyőző képet. A *második fejezet* az 1954—

1957 közötti időszakról szól, amikor a várható fejlődésnek éppen az ellenkezője, visszalépés következik be. Igaz — ahogy a szerző is megállapítja —, ez nemcsak a termelőszövetkezet tagságán és vezetőségén múlott, hanem az akkori hibás gazdaságpolitikán és nem kis mértékben az ellenforradalom következménye is volt. *A harmadik fejezet* az 1957—1960 közötti időszakot elemzi, amikor a szövetkezet rendezte sorait és igazán fejlődni kezdett. Példamutató munkával valóban jól működő gazdaságot teremtettek a tagok, s felkészültek arra is, hogy a fejlesztés során belépőknek munkát és megélhetést adjanak. *A negyedik fejezet* a tsz történetének 1961—1966 közötti szakaszát tárja elénk. Megmutatja, hogy bár ez az időszak nehézségekkel kezdődött, de a sok baj „a vezetőket a munka, a szervezés és a vezetés alapos elemzésére, kritikájára kényszerítette... s a vezetés az átmeneti kudarc után konzervens akart és tudott lenni”. Így a tsz ebben az időszakban előrelépett. *Az ötödik fejezetben* az 1967—1971 közötti időszakról olvashatunk, amikor az egyesülések következtében Balmazújváros legnagyobb szövetkezete lett a Lenin. Eljutottak odáig, hogy már fegyelmelni is lehetett, s szükség esetén mertek kizárással is büntetni. A munkafegyelem megszilárdítása, a tagság és vezetőség egyakarató munkája erős gazdasággá tette a szövetkezetet. *Az utolsó fejezet* a hetvenes évek első felének eredményeit és a jövő képét rajzolja meg. Itt már nem a mennyiségi, hanem a minőségi fejlődés a döntő, s szükséges, hogy a gazdálkodás fejlődésével együtt változzék a tagság gondolkodásmódja is.

A könyv második része Szalai Csaba munkája. A szerző részleteket közöl az alapítótaggokkal és két vezetővel készített beszélgetéseiből. Ahány riport, annyi emberi sors. Egyben azonban meg-egyeznek: értékes emberek, tántoríthatatlan hívei a szövetkezeti eszmének és a legnehezebb időkben is lehetett rájuk támaszkodni. Hogy a Lenin termelőszövetkezet országos hírű, virágzó, erős mezőgazdasági nagyüzem lett, abban

nem kis részük volt ezeknek az embereknek. Az utolsó riportban a tsz elnöke nyilatkozik: vázolja a jövő fejlődési lehetőségeit.

Ezután a szerzők közlik a dolgozó, a járadékos és a nyugdíjas tagok névsorát, majd 22 képet mutatnak be a szövetkezet életéről.

Véleményem szerint a szerzők jó munkát végeztek a könyv megírásával. Változásában, fejlődésében ábrázolták a szövetkezetet. Meggyőzően támasztja alá a mondanivalót a könyvben közölt számszerű táblázatsor. Itt azonban nagyobb pontosságra kellett volna törekedni, mert a pontatlanság rontja a mű hitelét. A 71. oldalon például hibás az 1 kh-ra jutó műtrágya és szervestrágya felhasználásáról szóló kimutatás.

Több helyen utalnak a termelőszövetkezeti tagok részesedésére, illetve az egy tagra jutó átlagos jövedelemre. Véleményem szerint a szövetkezeti tagok jövedelmének alakulását jobban mutatna volna egy olyan kimutatás, amely részletezi, hogy hány tag részesedik évenként 10—15—20—30 ezer Ft vagy ennél több jövedelemben, mert az átlagolás nem mindig célravezető.

Meglepett, hogy *Veres Péter* szülőföldjén a fiatalság nem nagyon érdeklődik a kultúra, a közösségi élet, a politika iránt. Bizonyára nem általánosítható ez minden fiatalra, de azért mégis megdöbbenő az alábbi nyilatkozat: „Külön gond, hogy ezek a lányok munka után bent a faluban, de idekint sem találják meg egymást valamilyen közösségben: KISZ-ben, táncsoportban vagy bárhol olyan helyen, ahol érdekesebb az élet...”

Végső fokon a szerzők elérték céljukat. Munkájukban hű képet rajzoltak a balmazújvárosi Lenin Termelőszövetkezet fejlődéséről, ugyanakkor rávilágítottak arra is, hogy van még tennivaló a tagság tudatának formálásában, mert az anyagi jólét nem mindig jár együtt a kulturális igények növekedésével.

Mindenképpen dicséret illeti a Lenin termelőszövetkezet tagságát és vezetőségét, mert hasznos ügyet szolgált, amikor megíratta és kiadta a termelőszövetkezet történetét.

Nagy Géza

**A NÉPRAJZI ANYAG
FELHASZNÁLÁSA
A TÖRTÉNELEMSZAKKÖRKÉNYBEN**

Történelemszakköri füzetek 12.

(Tankönyvkiadó, 1977. 94 old.)

A történelem nemcsak a nagyemberek élete, hősi csaták, tudományos felfedezések, kereskedelmi versengések és művészi alkotások sora, hanem a nép mindennapi életét és küzdelmeit is jelenti, „Mert a néprajz is történettudomány, annak egyik ága... Érdeklődése átfogó: kiterjed az anyagi, a szellemi és a társadalmi kultúrára.”¹ Nem iskolai tantárgy ugyan, eredményeinek ismerete nélkül azonban mégsem lehetünk meg az irodalom, a földrajz, a történelem tanításában, hogy csak a legfontosabbakat említsem.

Morvay Péter 1963-ban így írt a néprajzi szemléletű helytörténetírást sürgetve: „Paraszti népünk története helyi vonatkozásainak iratlan forrása a szájhagyomány... önkéntes gyűjtőink (szakköröseink is — F.Z.) ezt kiaknázva segíthetik elő népünk múltjának megismerését.”²

Ezekre gondoltam Timaffy László füzetének lapozgatása közben. A szerző győri tanár, az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom régi munkatársa. Évtizedek óta kutatja a Kisalföld szellemi és anyagi kultúráját. Élvezetes stílusban megírt tanulmányai — különböző rangos kiadványokban — mind erről a tájról adnak hírt. Mint szakkörvezető, tanítványával is értékes néprajzi, helytörténeti jellegű munkát végzett. Könyvének ajánlott módszereit saját gyakorlatában próbálta ki. „Munkámban a szakirodalom kiaknázása mellett elsősorban saját kisalföldi gyűjtőtapasztalataimra, szakköri gyakorlatomra támaszkodtam, példáimat is legnagyobbbrészt erről a vidékről vettem” — írja a Bevezetésben.

A település, a gazdálkodás, a társadalomtörténet emlékei a néprajzi módszerekkel feltárhatók, helyi írott forrásokkal kiegészíthetők, igazolhatók, általános érvényük pedig ellenőrizhető a szakirodalomban. „Helytörténet és néprajz — bármelyiket is kutatjuk egy közösségben — nem választhatók el egymástól.”

Füzetének első fejezetében tanácsot ad a szakköri munka megszervezéséhez és irányításához. Az érdeklődést iskolai

ismeretterjesztő előadással kelti fel, majd a KISZ segítségével gyűjti össze a jelentkezőket. A népéletet munkaterv szerint 2-3 év alatt tekintik át. Egy-egy foglalkozáson a rövid tanári előadást diákok hozzászólása egészíti ki, ezután kiosztják a feladatokat. Másfélét kap a kezdő, mást a haladó szakkörös. A kezdők megismerkednek a kérdőíves módszerrel, részt vesznek egy helyszíni gyűjtésen. A haladók az érdeklődésüknek, lehetőségeiknek megfelelő témakör teljes feldolgozásához kapnak segítséget, hogy dolgozatukat pályamunkaként adhassák be. Elmélyíti a szakköri tagok sikerélményét, eredményeiket közhírré teszi, lehetőséget teremt számukra munkájuk bemutatására, legjobbjai pedig eljutnak az Országos Ifjúsági Honismereti Táborokba is.

A füzet legnagyobb része *A szakköri munka anyaga* címet viseli. Ez nem más, mint egy olvasmányos stílusban megírt, jó példákkal illusztrált, csaknem mindenre kiterjedő gyűjtési útmutató. A szerző általában nem választja külön a szellemi és a tárgyi néprajz területét, „mert ezek az élet valóságában egymásba fonódnak”. Az anyagi kultúra jelenségeihez fűzi az oda tartozó szellemi néprajzi anyagot. Például a *Táj és település* c. fejezetbe kerül a Népmondák, szólások, népköltészeti emlékek alfejezete. A népszokások azonban végül külön részben találhatók.

A társadalomnéprajz szempontjait érvényesíti akár az adatközlők megválasztásáról, vagy az éttrend leírásáról, akár a gyáripárnak a kismesterségekre gyakorolt hatásáról beszél. Teljességgel ide tartozik a *Munkáshagyományok* c. fejezet, mert itt „a szájhagyomány kiegészíti, sőt pótolja a sokszor hiányzó vagy gyér, és az uralkodó osztályérdek miatt hamis beállítású írásos forrásokat.”

„A nemzet életének melegedő tüzeit a tájházak közepén kell gyűjtani” — írja Németh László, s ezt a célt is szolgálja Timaffy László könyvecskéje, hiszen minden témában összekapcsolja a múltat a jelenel. „Kutatásainkat... a közelmúlt paraszti állattenyésztésének szép eredményein keresztül a mai korszerű szocialista nagyüzemi állattenyésztés szakosított telepeitig folytathatjuk.” A jelen és múlt összehasonlítása a népi táplálkozás változásában például „szemléltetően világít rá az életszínvonal változására.”

¹ Kósa László—Szemerényi Agnes: Apáról fiúra. Móra Könyvkiadó, Bp., 1975. 8. old.

² Morvay Péter: Néprajzi szemléletű helytörténetírás. (Adattári Ertesítő, 1962—63. 1—2. szám.)

A füzet végén tematikusan csoportosított irodalomjegyzék található. Az illusztrációk a múlt és jelen együttélését, és a folyamatos változást ragadják meg. *Timaffy László* munkáját minden

történelmi, honismereti és néprajzi szakkör (diákkör) eredményesen használhatja az általános iskoláktól a főiskoláig.

Fehér Zoltán

KUCZY KÁROLY:

VÍZI ÉLET, NÉPI HAJÓZÁS FOKTÓN

(Megjelent a Kalocsai Sárkőz című sorozatban. Kalocsa, 1976. 144 oldal)

Az utóbbi években sokat, a kelleténél is többet beszéltünk a nyelvtudományban, a néprajzban, a történettudományban stb. a komplex kutatások szükségességéről, vagyis arról, hogyha pl. a nyelvjáraskutató egy paraszti gazdálkodási módról, egy kihalóban lévő népi szokásról ír, akkor a témát ne csak saját tudománya szemszögéből nézve vizsgálja meg, hanem vegye figyelembe a néprajz, a történettudomány, a régészet stb. eredményeit is. Sajnos, ezt az elvet inkább hangoztatjuk, mint alkalmazzuk. Nem olvassuk kellő figyelemmel a társ-tudományok megfelelő adatait. Persze annyira megnövekedett a kiadványok és a cikkek száma, hogy saját szakterületünk tudományos irodalmát sem tudjuk mindig kellőképpen tanulmányozni.

Milyen nagy az örömünk, ha olyan mű akad a kezünkbe, amelyek a való életet igyekeznek hozzánk közel hozni. Ilyen *Kuczy Károly* ismertetett értekezése is. Mit mond a szerző az előszó-ban, a számára kötelező elvről?

„Tanulmányomban egy Duna menti településnek, Foktőnek vízi közlekedése, a *ladik* »vízi közlekedési eszköz« készítését és a *deregje* (így, a népi kiejtés szerint írva) »vízi szállító eszköz« javításmódját, továbbá a vizenjárást, a népi hajózást (ismeretanyagát és szókincsét) adom közzé. Tanulmányoztam a foktői vízi közlekedés alakulását, eszközeire és a hajózás fejlődésére ható tényezőket, hogy a jelenségek mögött a gazdasági és társadalmi okokat is világosan lássuk, amelyek meghatározták a lakosság és a víz gazdasági kapcsolatát, kialakították és formálták a népi hajózást. Az anyaggyűjtést 1954-ben kezdtem és 1964-ben fejeztem be. Szükségesnek láttam a

népi hajózást és a vízi életet a környék ilyen tárgyú anyagával egybevetni. A szövetkezeti kishajózást (is) tanulmányoznom kellett, hiszen kissé más változatban benne tovább él a népi hajózás. Az eszközök és maga a vizenjárás nemcsak a foktői Duna-szakaszra, hanem az egész Dunára, sőt talán a Tiszára és más folyókra is jellemzőek.”

Kuczy Károly tanulmányában nagy gonddal adja meg az ismeretanyagot és a szókincset. Műve végén kitűnő nyelv-járási szakszótár található igen gondos és szabatos jelentésmeghatározásokkal. A jelentésmegadás után következő arab számok azt a lapszámot jelzik, ahol a tárgyról, eszközről, a technológiáról részletes leírást kapunk. Ezen elvek szigorú megtartása miatt méltán csatlakozik Kuczy Károly könyve *Andrásfalvy Bertalan* kitűnő tanulmányaihoz.¹ Továbbá *Babus Jolánnak*, a nemrégien elhunyt jeles néprajzkutatónak a Néprajzi Közlemények IV. kötete 3. számában megjelent, *A lónyai vizek néprajza* című dolgozatához. Haszonnal forgatta Kuczy Károly *Juhász Antal* hasonló tárgyú, a Szegedi Móra Ferenc Múzeum Évkönyvében (1958—59. és 1960—62.) megjelent dolgozatait.

Értekezését a szerző gazdag fénykép-anyaggal dokumentálja. Kár, hogy több ezek közül technikai szempontból kevésbé jó. De nagyon világosak és hasznos tanulságokat nyújtanak a szerző rajzai, vázlatai. Így is kell a néprajzi, nyelvjárási munkában: együtt szerepeljen fénykép és rajz! Ezek ugyanis egymást nem helyettesítik, hanem kiegészítik. A fénykép a gyűjtő kezébe kerülő tárgyat mutatja be a maga esetlegességeivel, a rajz pedig a törvényszerűt, a szabályszerűt.

Ismertetésünk befejezésekor ismét Kuczy Károlyt idézzük. „Foktő Duna menti település. Népének élete szorosan kapcsolódik a vízhez. A víz — a Duna, Duna-ágak, tavak, mocsarak, vizenyős

¹ A sárkőziesek gazdálkodása a XVIII. és XIX. században. Pécs, 1965., ld. még *Andrásfalvy* cikkeit: *Ethnographia*, 1970. 2—4. és *Nyelvtud. Ert.* 70. sz. Bp. 1970., 222—224.

rétek, nádasok — jelölték ki a helyét, ez adta nevét, megszabta gazdálkodásukat, életmódjukat évszázadokon keresztül. Élelmet — halat, vadat — adott, állatainak táplálékot nyújtott, házához, eszközeihez bőven adta az anyagot, veszály esetén pedig búvóhelyül szolgált, s így lehetővé tette, elősegítette a megmaradást. Az életet jelezte, ugyanakkor örökös harcot kellett folytatniuk a vízzel, hogy végleg legyőzzék. A

XVIII. század második felében — és a XIX. század végéig tartó gátépítési és folyamszabályozási munkák következtében sikerült gátak közé szorítani a Dunát, belső vizeit meg lecsapolni és kiszárítani. Minél inkább úrrá lett az ember a víz felett, annál inkább függetlenedett tőle. Ennek ellenére — bár sokszor megváltozott formában és módon — mégis jelentős maradt a kapcsolat.”
* *Végh József*

GILYÉN NÁNDOR—MENDELE FERENC—
TÓTH JÁNOS:

A FELSŐ TISZAVIDÉK NÉPI ÉPÍTÉSZETE

(Műszaki Kiadó, Bp. 1976.)

Kereken negyven éve alakították meg a népi építészet iránt érdeklődő fiatal építészek a „Magyar Ház Barátai” társaságot. Gyűjtő és elemző munkájukat a néprajz klasszikusai, köztük *Bátky Zsigmond* és *Györfly István* kutatásai nyomán kezdték el. Az országban már megindult a paraszti életforma bomlása, és előrelátható volt, hogy ezt az életforma kereteinek fokozatos pusztulása és a mezőgazdasági településforma megfordíthatatlan átalakulása követi.

A népi építőművészet emlékeit az évszázados tapasztalatok leszűrése, az anyag, szerkezet és forma egysége, tisztasága, a természettel és az életmóddal alkotott egység jellemezte, ez pedig minden kor mindenfajta építészetének alapvető értéke. A harmincas évek néprajzi kutatómunkája, a Magyar Néprajzi Társaság Népi Építészeti Szakosztálya felméréseivel és kiadványaival azt a lehetőséget kereste, amivel megmentheti ezt az — eredeti formájában pusztulásra ítélt — értéket a magyar művelődés és építészet számára. Ezekben az években vetődött fel először a szabadtéri múzeum építésének a gondolata, megjelentek az ország különböző tájainak népi építészetével foglalkozó kiadványok. *Tóth Kálmán* és *Nádas Miklós* a Balatonfelvidék, *Padányi Gulyás Jenő* a Fertő vidék, *Vargha László* a Nagykunság építészetéről számol be. A gyűjtőmunka folytatását a háború akadályozta meg, de több mint évtizedes szünet után az ötvenes évek végén újra megindult a falu építészeti emlékeinek

kutatása. A Nógrád és Heves megye műemlékeit ismertető kötetek a terület népi műemlékeivel is foglalkoztak. 1961-ben és 1965-ben jelent meg *Tóth János*-nak a népi építőhagyományokat és Göcsej építészetét elemző munkája, majd az Őrségek népi építészetével foglalkozó kötet. A felső Tiszavidék népi építésze annak a sorozatnak egyik láncszeme, amit még a Magyar Ház Barátai társaság kezdett, és amelynek célja az ország minden tájának építészeti vizsgálata volt.

A felső Tiszavidék a mai Szabolcs-Szatmár megye szatmári és beregi része. Népművészete sok tekintetben a szomszédos erdélyi területekkel mutat rokoni vonásokat. Az ország egészének fejlődésétől néhány lépéssel elmaradt vidék ez, s ez a néhány lépés azt is jelentette, hogy az átalakulás hulláma, amely a központibb fekvésű területeken a régi életforma kereteit már nagyrészt elsodorta, ide később érkezett. Az Országos Műemléki Felügyelőség módszeres adatgyűjtő munkával még a hatvanas, hetvenes években is jelentős értékeket talált itt. *Gilyén Nándor* az ötvenes évek végén kezdte meg a szatmári Erdőhát gazdasági épületeinek, a szatmári és a beregi festett templomok gazdag formakincsének és a terület népi műemlékeinek tanulmányozását és ismertetését.

Gilyén Nándor, *Mendelev Ferenc* és *Tóth János* könyve a Felső-Tisza-vidék népi építészetét a táj történetének és gazdálkodásának áttekintése alapján tárgyalja. Foglalkozik a gazdálkodás és a településszervezet fejlődésének kölcsönhatásaival, a telekformák kialakulásával. Végigkíséri a felső Tiszavidék lakóházípusainak fejlődését az egyszéjtű, nyitott pitvarú háztól a zárt pitvarú, kamrás, majd a körül tornácos, kétmenetű típusokig. Elemzi a táj jellegze-

tes építőanyagának, a fának a szerkezeti lehetőségeit és az általa meghatározott formákat. Külön fejezetet szentel a falu életformájától elválaszthatatlan gazdasági épületeknek, csűröknek, pajtáknak, kamráknak és más melléképületeknek, valamint azok jellegzetes, a funkcióból és az építőanyagok adottságaiból levezethető szerkezeteinek. A felső Tiszavidék építészetének legszebb példái a részben téglából, részben fából, illetőleg favázzal épült templomok és harangtoronyok. A templomok belső berendezése, bútora, a fából készült mennyezeti táblák, a festett asztalosmunkák művészetének egyedülálló példái.

Fontos feladatot teljesít ez a könyv, az Őrségek és a Göcsej építészetét tárgyaló kötetekhez hasonlóan. A leírások, rajzok és képek a népi építőhagyományok formakincsének elemeit rögzítik, elsősorban azok számára, akik érdeklődéssel és bizonyos mértékig már tájékozottan fordulnak a népművészet értékeihez. Nem elsősorban építészeti vagy néprajzi szakkönyv ez, de az igazság mégis az, hogy éppen azokhoz szól a legkevésbé, akiknek az életéhez ez az érték a legszorosabban hozzátartozott és akiknek az életéből — úgy látszik — mindinkább eltűnik. A göcseji, az Őrségi és a — terv formájában ismertett — felső tiszavidéki szabadtéri múzeumok gondolata nem új. Ez is egyik módja a népi műemlékek bemutatásának, de nem az egyetlen. A „múzeum-falu” ugyanis múzeum, arra szolgál, hogy jellegzetes példákkal szemléltesse egy-egy táj múltbéli életformáját, tár-

gyait, eszközeit, építményeit. Ez a feladat nem téveszthető össze a műemlékvédelemmel és a szabadtéri múzeum semmiképpen nem láthatja el a népi műemlékek raktárának funkcióját, de nem is ment fel a hagyományok őrzésének a felelőssége alól.

Egy-egy épülettípust be lehet és be is kell mutatni a szabadtéri múzeum keretei között, de nem minden emlék szedhető szét, s rakható teherautóra minden további nélkül és fuvarozható el eredeti helyéről. A vámosroszi szárazmalom például a templommal együtt alkotott építészeti együttest, és így fejezték ki azt a gazdasági és szellemi egységet az építés formanyelvén, amit mi falunak nevezünk. Az áthelyezés megbontotta ezt az összhangot. Hasonló a helyzet a mándi fatemplom áthelyezésével is.

A népi műemlékvédelem tennivalói nem fogytak el. Folytatni kell a falvak építészeti emlékeinek felkutatását, amíg az ország tájainak építészeti vizsgálata be nem fejeződik. Ehhez járult hozzá a felső Tiszavidék népi építészetét ismerető kötet is. Ez a munka azonban nem merülhet ki az emlékek felkutatásában és felmérésében, múzeumfalukban való összegyűjtésében, de még az eredeti helyen való konzerválásban sem. Legalább ilyen fontos feladat lenne, hogy valamilyen, akár az eredetitől eltérő rendeltetéssel is, de részei maradjanak a táj és a falu életének. Ez a népi műemlékek védelmének talán legnehezebb, de egyik legszebb feladata.

Berey Katalin

VASI NÉPDALOK

Gyűjtötte és összeállította *Békefi Antal*
(Szombathely, 1976. 358 old.)

Örömmel tapasztaljuk, hogy szépen szaporodik az utóbbi időben a népzenei-néprajzi kiadványok száma. Különösen örvendetes pedig, hogy a megyei szervek nagyobb gondot fordítanak a hon- és népművészetnek erre az ágára is. Hisz egy négysoros népdal gyakran hívebben vall az emberről, mint egy róla szóló tudományos fejtegetés. De más oka is van annak, hogy igen fontosnak tartjuk a néphagyomány ápolását, tudatos továbbörökítését. „Nap-

jainkban megszűnőben van a népköltészet évezredek óta tartó, szájhagyományon alapuló átöröklése. A távozó öregek magukkal viszik értékes örökségünket, pedig nélküle szegényebb, szürkébb lesz életünk” — írja a gyűjtő kötetének bevezető soraiban. Aki pedig ismeri Békefi Antal munkásságát, az tudja, hogy több mint két évtizede folytat ilyen „mentési munkát”. Korábbi gyűjtései s ez a mostani is olyan tájak zenei hagyományába enged betekintést, amelyeket korábban nem ismertünk olyan mélységben, amennyire az minden tájegységünkénél, minden kisebb dialektus-területünkön kívánatos

lenne. S mindjárt ide kívánczok egy másik megjegyzés! Még az olyan területeken is, amelyekben az elmúlt évtizedekben komolyabb gyűjtés történt, feltétlen érdemes, sőt szükséges, m'nel pontosabb képet rajzolni a néphagyomány „pillanatnyi” állapotáról, változásának módjairól. Ezért még a töredékes, „romlott” alakokat is mindenképp fel kell jegyeznünk, jóllehet a népművészeti tömegmozgalomban, a tudatos népművelésben ezek előadását kerülnünk kell. Tudományos szempontból viszont ezek éppoly fontos dokumentumok. Annál is inkább fel kell erre hívni a figyelmet, mivel a gyűjtő kifejezetten e kettős célt tartja szem előtt. Nem múzeális értékeket akar menteni, hanem szeretné, ha ezek az értékek bekerülnének a felnövekvő nemzedékek kultúrájába.

A dalok szöveg szerinti csoportosításban követik egymást, mégpedig az emberi életútnak megfelelő rendben, a gyermekdaloktól a siratóig. Különösen figyelmet érdemel a *Gyermekdalok* nagy csoportja, amely igen gazdag anyagot foglal magába: altatókat, egykori ráolvasók késői leszármazottait, mondókákat, különböző játékdalokat. A játékdalokhoz a játékok leírása, valamint számos szemléltető ábra csatlakozik. Mindez tudományosan, s pedagógiailag egyaránt értékessé teszi ezt az önálló kis kötetet is kitevő részt.

A *Jeles napok* fejezet néprajzi-folklorisztikai szempontból több tanulsággal is szolgál, például a Búcsú-i „regülés”, amely fontos (s kissé talán problematikus) dokumentuma a szokások változás-vizsgálatának. A *Lakodalmi és mulatódalok* fejezetéből külön ki kell emelnünk a „hujjongatások, rikitások” részt, a *Hétköznapiak*-ból pedig a két hangszerutánzó dalt (164, 165.). A kötet felépítésében nem illeszkedik bele a *Balládák* különválasztott, inkább

elméleti, műfajszempontú csoportja. Talán szerencsésebb lett volna e néhány darabot a VI. fejezet végére tenni. Szinte jelleknek érezzük, s válasznak a kötet célkitűzésére, hogy az egyik balladát egy 11 éves kislány, egy másikat pedig egy 103 éves asszony énekelte el a gyűjtőnek. A kötetet egy töredékes *sírató* (paródia) zárja. (Ballada-töredék is lehet.) A dalos-könyvet hasznos mutatók, valamint egy térkép egészíti ki. Külön említést érdemel a szép képanyag, a szerző fényképfelvételeiből, melyek közül nem egy értékes dokumentum.

A népdalművelőket a gyűjtő által összeállított népdalcsoportok, valamint a bevezető útbaigazító megjegyzései segítik a Vasi népdalok minél eredményesebb felhasználásában, továbbadásában. A folklorista eltöprenghet az egyes dalcsoportok arányain, a hagyományozás különböző módjain (különösen az I. és a VII. fejezet kapcsán), a folklór jelenlegi, s jövőbeni sorsán, ami valószínűleg a hagyomány újfajta értelmezését, valamint új kutatási módszereket tesz szükségessé.

Végezetül egy apró megjegyzés. Az ilyen népszerűsítő jellegű — bár tudományosan is hasznos — kiadványban kerülni kellene a hagyomány történetiségére vonatkozó olyan sommás ítéleteket, amelyek a kutatásban is vitás kérdéseket érintenének (pl. a honfoglalás kor előtti összefüggések problémája). Félrevezető a tudományban hipotézisként kidolgozott elképzeléseket egyértelmű állításokként közölni.

Ez azonban semmit sem von le a Vasi népdalok kötetésre méltó gyűjteményének értékéből, hisz céljának megfelelően átfogó képet rajzol a népzene-népköltés ma még feltárható különböző rétegeiről egy meglehetősen elhanyagolt területen.

Károly S. László

Palóc szövőminta

A SZÉKELYKERESZTÚRI MÚZEUM ÉVKÖNYVE¹

Fennállásának 25 éves évfordulóját ünnepelte 1971. októberében a Székelykeresztúri Múzeum. Ebből az alkalomból rendezett ünnepi műsor egyik részterülete volt az a tudományos ülészak, amely három szakosztályban folytatta tanácskozását. E három szakosztály (természettudományok, régészet-történelem, néprajz-népművészet, folklór) programjában elhangzott előadásokat adja közre ez a kötet, mely *Becze Antal*nak, a Hargita megyei Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottság elnökének beköszöntőjével indul.

Szemelvények negyedszázad történetéből — ezt a címet viseli a múzeum igazgatójának, *Molnár István*nak az évkönyv szakmai részét bevezető összefoglalója is. „A múzeum negyedszázados történetét illetően két alapvető ténnyel emelhetünk ki — írja —, az egyik létrehozásának indítéka, a másik a tudományos kutató, oktató-nevelő intézetté történt fejlesztése”. A múzeum kezdetben iskolamúzeumként működött, majd városi- és tájmúzeummá fejlesztették.

A tudományos ülészak három szakosztályában elhangzott, több mint 30 előadás részletes bemutatása a terjedelmi korlátok miatt eleve lehetetlen, így csak a honismereti vonatkozásúak ismertetésére kerülhet sor.

I. Természettudományok

Ennek a szekciónak keretében 11 előadás hangzott el a természettudományok különböző területeiről. (Geológia, növénytan, állattan — csigák, rovarfélék, ragadozók, madárvilág, csúszómászók, településföldrajz stb.)

Vofkori László Székelykeresztúr településföldrajzi viszonyaival foglalkozik. „E tanulmány Székelykeresztúr város és környékének településföldrajzi képét példázva próbálja ráirányítani a településtudományi kutatásokkal foglalkozók figyelmét a városszerkezetre, a város életjelenségének, a település funkcionális morfológiai vizsgálatának a jelentőségére, szoros összefüggésben a vonzáskörébe eső településhálózattal.” A város környékéről, belső szerkezeti tagolódásáról, a város mai funkcióiról, az urbanizáció típusairól stb. olvashatunk e tanulmányban.

Pitő László az iskola és a múzeum kapcsolatának szerepével foglalkozik, különös tekintettel a tanulók földrajzi ismereteinek, gyakorlati készségeinek fejlesztésére. Részletesen elemzi a szerző a tanulók kirándulásainak szervezésével kapcsolatos kérdéseket.

Kisgyörgy Zoltán — akinek neve nem ismeretlen a Honismeret olvasói előtt² — *Olasztelki Nagy Imre* emlékét méltatja, kiemelve földtani hagyatékának jelentőségét. Jól egészíti ki a leírtakat *Olasztelki Nagy Imre* tudományos levezetésének és kéziratainak jegyzéke.

II. Régészet-történelem

Székely Zoltán — a sepsiszentgyörgyi múzeum igazgatója — a rugonfalvi népvándorláskori sírok leleteivel foglalkozik. A halott elhelyezésére vonatkozó ismeretek, valamint az ásatás során előkerült tárgyak, csontok, edények, gyöngyök leírása, rajza egyaránt megtalálható a tanulmányban. *Ferencai István* a Nagyküküllő-menti Bögöz községnek és nevének eredetéről ír. A község nevével kapcsolatos feltevéseket is részletesen tárgyalja a szerző. Az Agyagüstök és besenyő telepek elterjedési területe a Kárpát medencében és az Al-Duna mellékén címmel közölt térkép segíti a leírtak megértését.

Fodor László a székelyudvarhelyi céhek felbomlásának kérdésével foglalkozik. „Udvarhelyen az első céhszervezetet a tímárok és cserzővargák alkották” — olvashatjuk tanulmányában. Hiteles bizonyíték erre a tímárok ládjában talált 1556-ból származó adattöredék.

Imreh István Ősök és erkölcsök Keresztúr-fiúszékben című tanulmányában kiemeli, hogy a feudális társadalom keretei között élő székely földműves nép erkölcsi világának feldolgozása a mai történészek feladata. Fel kell tárni a rossz, a közösségre káros, büntetendő cselekedeteket (részség, verekedés, káromkodás, tolvajlás, kóborlás, határerdő prédálás, templomkerülés, házasságszédelgés stb.). Településenként táblázatba foglalva találjuk: a *garádzák*, a *tolvajok-prédálók*, a *hit és tisztelet nélkül élők*, valamint a *féktelenek* előfordulását.

Vajda Lajos Székelykeresztúr társadalmának a századforduló idején megfigyelhető tagozódását vizsgálja. Ebben az időben a mezőgazdaság döntő túlsúlya és a gyengén fejlett ipar jellemző

¹ A székelykeresztúri múzeum 25. évfordulójára ünnepi tudományos ülészakán elhangzott előadások. (Csikszereda, 1974. 457 old.)

² Ld. Honismereti Híradó, 1974. 6. szám 54. old.)

Erdély gazdasági életére. A kapitalista gazdasági fejlődés üteme az 1890-es évektől gyorsult, s ez „az előző évtizedek eredményeinél mélyrehatóbban alakította át Erdély gazdasági-társadalmi struktúráját.”

Egyed Ákos a XIX. sz. végén és a XX. sz. elején Székelykeresztúron tartott tenyészállat-kiállítások és vásárok kérdésével foglalkozik. Megismerjük tanulmányából a fajták, a díjazások, az árak, a cserék alakulását. A kiállítások és vásárok „elősegítették az állattartási kedv növekedését, az igényesség fokozódását, a kulturált állattenyésztés térhódítását.”

Jordáky Lajos: A parlamenti választások és a munkáspártok Hargita megyében, a két világháború között c. tanulmányában a Kommunista Párt által szervezett és irányított Városi és Falusi dolgozók Blokkjával és a Szociáldemokrata Párttal foglalkozik részletesebben. Vizsgálódásának helye az egykori Udvarhely-Csík megye.

Ferenczi Géza az énlaki rovásírásos felirat megfejtéséhez közöl adalékokat. *Keresztes Gyula* a székelykeresztúri római katolikus templom helyreállításáról ír. *Balázs László* tanulmányában pedig a helynévgyűjtésről olvashatunk a Küsmödpataka és a Siklódi patak völgyében található földrajzi nevek kapcsán.

III. Néprajz-népművészet-folklor

Ebben a témakörben is 10 tanulmányt találunk a néprajz legkülönbözőbb területeiről. *Anton Badea*, a Bélborban használatos régi földművelőeszközökkel foglalkozik, *Molnár Kálmán* pedig Hargita népi erdőgazdálkodásához ad adalékokat. Az erdőkitermelés általánosan ismert vonásai mellett olyan helyi szokások is kialakultak, „amelyek a népi jogszokásokban és a kitermelési módzatokban tájankénti változatokat mutatnak.” Megismerkedünk a részesedés népjogi és gyakorlati alapjával, a fa kitermelésével, a vízfűrészekkel, a met-szessel, az értékesítés kérdésével.

Egy kihalóban lévő népi kismesterséggel, a zsendelyfaragással ismerteti meg olvasóit *Molnár István*. Megtudjuk, hogy a zsendely termelésének kezdeti időszakában nem volt általánosan használt tetőfedő anyag, a XIX. századig csak lassan terjedt. A leírtakat a zsendelyfaragás térbeli és időbeli alakulásáról készült kép egészíti ki.

A gyergyói mészárosmesterség történetéből közöl adatokat *Tarisznyás Márton*, gyergyószentmiklósi múzeum-

igazgató. A mészároság fejlődése összefügg a városi lakosság húsfogyasztásával, s az ezzel kapcsolatos intézkedésekről, árszabályozásokról, a mészárosmesterség műveleteiről is olvashatunk a közleményben. A hermányi fazekas-ságról ír *Seres András*. Megtudjuk, hogy Hermány község lakosságának megélhetésében fontos szerepe volt a fazekas-ságnak. *Nicolae Dunăre* az interetnikus kapcsolatokat vizsgálta a Kászon völgyében.

Viselettörténeti adalékokat olvashatunk *János Pál* — csíkszeredai múzeumigazgató — tanulmányában. A szerző csak a köznépviseletével foglalkozott, mert — úgy mond — az úri öltözék nem tartalmazott népi díszítőelemeket. A szerző ismerteti a férfi és a női viseletet.

A hímestojások festésének módjával, s a hímestojáshoz fűződő hiedelemmel, a művelődéstörténetben betöltött szerepükkel foglalkozik *Kovács Dénes*. „... a festett tojások mintái... a neolitikumtól napjainkig több kultúra és kultusz jelét viselik magukon, amelyek közül a legutolsó az ún. keresztény kultúra.” A néprajz és népművészet című tanulmány szerzője *Bandi Dezső*. „A néprajz a fennmaradt ősiséget, a művelődés kezdeteit vizsgálja, kutatja, magyarázza.” — olvashatjuk. A néprajz témakörének elemzése mellett a hagyomány, az alkotó népművészet fogalmának elemzését találhatjuk meg ebben a közleményben.

Nicolae Bucur néhány Hargita megyei népballada-változathoz fűz észrevételeket. A Keresztúr környéki népköltészet a magyar folklor kutatásban c. tanulmány szerzője *Mitruľy Miklós*. A Kriza János-féle népköltészeti gyűjteményben — mint írja — a „Keresztúr környékének szóbeli költészete is képviselve van. Keresztúr környéke az a hétszögű térség, amelynek szögleteinél Újszékely, Nagyalambfalva, Szentmihály, Firtosváralja, Küsmöd, Bözödújfalú és Magyarzsákok fekszik, s a rég egybenőtt Kobát- és Demeterfalvát egynek számítva 39 helyiséget foglal magában.” Térkép egészíti ki ezt a tanulmányt, amelyben a Székelykeresztúr környékről közölt folklor anyagot tünteti fel.

Faragó József: Marosi Gergely székelykeresztúri népmese-gyűjtése a Vadrózsák számára c. tanulmányában a tudósról és munkamódszeréről számol be. A székelyföldi folklor-gyűjtés neves személyiségéről egyebek mellett a követ-

kezőket olvashatjuk: „Marosi Gergely szónok, közíró, fordító, tudománynépszerűsítő, népnevelő, szenvedélyes nyelvész, kitűnő pedagógus, iskolaépítő igazgató, kinek egész munkássága összeforrt Székelykeresztúrral.” *Borbáth Károly* a székely népmesék gyűjtésének történetéhez közöl adalékokat.

A kötet legtöbb tanulmányát bőséges irodalomjegyzék egészíti ki, s ez foko-

za a gyűjtemény tudományos értékét. *Összefoglalásként* elmondhatjuk: gazdag, sokszínű kötettel bővült helytörténeti irodalmunk, a gyűjtemény méltó a 25. évfordulóját ünneplő székelykeresztúri múzeumhoz. Egyetlen bánatunk, hogy ez az értékes kiadvány nem szervezeten, hanem csak kézen-közön jutott és jut el a magyarországi érdeklődőkhöz. *Leblancné Kelemen Mária*

DR. ÚJVÁRY ZOLTÁN:

VARIA FOLKLORISTICA

(Debrecen, 1975. 222 oldal)

Dr. Újváry Zoltán docens, nemzetközi Pitre-díjas néprajzkutató két évtizede kutatja a népi kultúra emlékeit. Munkásságának egyik eredménye a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményeinek sorozatában megjelent *Varia Folkloristica* c. kötete, amely a néphagyomány köréből való írásokat tartalmaz.

Munkájának értéke, hogy különböző témájú folklorisztikai írásokat közöl, s azokat úgy tárgyalja, hogy vizsgálja a szomszéd népekkel való párhuzamokat is. Kutatási területét kitágítja, foglalkozik a határon túl élő magyarság folklórájának kérdéseivel is. Gyűjtött a Csallóközben és Nyitra környékén, járt az Al-Duna mentére települt bukovinai székelyek közösségeiben, s kutatott a gömői magyarok között. A nyelvhatár mentén lakó közösségek hagyományának feltárása sok szempontból igen jelentős. A népi kultúra sok példát nyújt a szomszédos népekkel való **kapcsolatra**, az átadás, átvétel kérdéseire, s a kulturális jelenségek térbeli elterjedésének megállapítására. A szerző példát mutat írásain keresztül, s meggyőzően bizonyítja, hogy az idegen területekkel érintkező magyarok részben a magyar népi kultúra közvetítői, áttételeken keresztül gyakran az európai kultúra fogadóí, összekötők az európai népi kul-

túra áramkörével. Amikor népünk békes, szoros együttélésére utalunk *Róheim Géza* szavainak igazságát érezzük, aki azt vallotta: „Európa népei egyáltalán nem tudják, hogy lelkileg milyen közel állanak egymáshoz.”

A széles területről és témakörből összeállított kötetben megtaláljuk a hajdúszoboszlói szilveszterezést, a nádudvari dramatikus játékokat, a halál és temetés szokásait Turóc völgyében, s a magyar és szlovák pásztoroktól lejegyzett mondákat. Szép példák mutatják, hogy Mátyás király emléke mély gyökeret vert a szomszéd népeknél is. A kötet foglalkozik Bacchus szerepével Tokaj-hegyalján, a pásztorok megajándékozásaival, s többek között a szőlőhegyi jogszokásokkal. A szerzőnek igen kedvelt és erős oldala a népi színjátszás kérdése. A magyar népi színjátszás elemeiben is keresi a kapcsolatokat, amelyek a lengyel, szlovák, román, olasz színjáték felé mutatnak.

Ismerjük-e eléggé a hont, s annak hagyományát? Aki jobban meg akarja ismerni, annak feltétlenül ajánljuk *dr. Újváry Zoltán* könyvét. A fejezetekből kirajzolódik a tréfára hajló, a játékos, a bölcsen élő, vagy gyászoló ember alakja, jelleme. Mélyebben megismerjük a népet, amely századok folyamán megőrzője és ápolója volt a magyarság ősi kultúrájának.

Dr. Szamosújvári Sándor

HAZAI ROMÁN FOLKLÓRGYŰJTEMÉNY

A Magyar Néprajzi Társaság kiadásában 1976-ban megjelent: *A magyarországi románok néprajza*¹ című 131 oldalas tanulmánykötet ismert kutatók gyűjtéseit adja közre. A román nyelvű, de magyar és francia nyelvű összefoglalóval megjelent kötet mind a hazai, mind pedig a román folklór és néprajz szempontjából jelentős, mert eddig kevésbé ismert területről közli anyagát. Tulajdonképpen az első tudományos igényű kiadás erről a területről, s mint ilyen méltán számíthat az újnak kijáró érdeklődésre.

Ez az új kiadvány, amint erre *Ortutay Gyula* tömör előszavában rámutatott, tulajdonképpen régi hagyomány felújítása, folytatása, hiszen a Magyar Néprajzi Társaság korábban is nagymérvű támogatásban részesítette a hazai nemzetiségi folklór és néprajz kutatóit, s folyóiratában, az *Ethnográfia*ban évtizedeken keresztül rendszeresen közölt tanulmányokat és cikkeket a magyarországi — egykor elég népes — nemzetiségek folklórából. Különösen elmondható ez az akkoriban a legnagyobb hazai nemzetiség, a románok viszonylatában; köztük olyan neves kutatókat találunk, mint *Alexics György* és *Atanasie Marienescu*, hogy csak a legkiválóbbakat említsük. Meg is volt az érdeklődés a magyar közönség részéről a román folklór iránt, s ezt jól bizonyítja a nagyszámú fordítás és cikk, amelyek nemcsak az *Ethnográfia*ban láttak napvilágot, hanem számos vidéki lapban is. Hogy milyen gazdag fordításanyaggal rendelkezünk ebből az időből, azt jól bizonyítja *A román irodalom magyar bibliográfiája 1831—1960.* c. művünk, amelyben több, mint száz oldalt tesznek ki a román folklórból való fordítások és a román folklórral foglalkozó cikkek. S hadd hívjuk fel a figyelmet ezúttal is, hogy az első román ballada szövegének közlése és fordítása *Dér* címmel (Brumelul) *Ponori Thewrewk József* tolmácsolásában jelent meg *Kazinczy Ferenc* folyóiratában, a *Felső-Magyarországi Minervában*, 1831-ben. Majdnem egy évtizeddel előbb, mint *Anton Pann* első román gyűjtése.

A magyarországi románokra a szóróvány település a jellemző: kisebb-nagyobb falvakban laknak a román határ

mentén, legtöbbször keveredve a magyar lakossággal, s számarányuk — a kiadvány szerint — nem haladja meg a 28 ezeret. Folklórája és néprajza mégis jelentős, mégpedig két szempontból. Rendkívül nagy a megőrző ereje, s ez — úgy hisszük — szétszórta elhelyezkedésükből következő; megőrzött kiveszében lévő folklórelemeket, de átvett rengeteg variáns anyagot is. Másrészt a nemzetiség a határszéli falvakban a magyarokkal együtt élve számos elemet vett át és épített be a folklórájába. Még a szintiszta román lakosságú Méhkerék is megfigyelhető a szomszédos magyar falvak hatása.

Ebből következik, hogy a hazai román folklór-kutatónak figyelnie kell a szomszédos magyar falvak folklórájára is, s éppen ezért a kutatás során az összehasonlító módszer a legeredményesebb, mert így kiderülhet, mi a sajátosan román vonás, s mi az esetleges kölcsönhatás.

Ebből a szempontból érdemes kiemelni két témát. Az egyik *Lükő Gábor* tanulmánya: *Népköltészet és zene, a másik pedig Újváry Zoltán: A turkajárás szokása a magyarországi románoknál.* Mindketten a helyi vonatkozású román folklór-, illetve néprajzi anyagot vetik össze a környékbeli magyar falvakban előforduló magyar motívumokkal. A magyar kölcson-elemek vándorlása a románban annál is inkább nyilvánvaló, mert a tanulmányozott vidéken a román lakosság kétnyelvű s a románok úgy ismerik a magyarok folklóráját, mint a sajátjukat.

Lükő Gábor tanulmányában a legbehatóbban a kolindákkal foglalkozott, de rajtuk kívül bemutat esővarázsló, medvetáncolatú szövegeket, táncnótákat és lakodalmi dalokat is, főleg Méhkerékről és Kétegyházáról. Szövegeinek értékét növeli, hogy közli dallamukat is, amelyek között olyan pentaton felépítésűeket is találunk, amelyeket *Bartók Béla* gyűjtött Bihar megye román falvaiban. Kolindái közül figyelmet érdemel a *Miorita* ballada kolinda-variánsa, amely sokban hasonlít az általunk Kétegyházáról közölt *Miorita*-kolindához², s az a jelentősége, hogy a román nyelvterületen egyedüli variáns ebben a formában. Lükő Gábor közöl egy betyárballada töredéket is *Mantu* címmel: kár, hogy nem vetette össze a betyárról szóló

¹ Szerk.: Kovács Agnes és Alexandru Hotopan.

² Domokos Sámuel: A Kétegyházi Miorita-kolinda. A gyulai Erkel Ferenc Múzeum jubileumi Evkönyve, 1960. 99—104. old.

másvidéki balladákkal, hogy kiderüljön a variáns értéke. Ez az értékes anyag mégis hagy hiányérzetet, valahogy „sokat markol, s keveset fog”, vagyis inkább ritkaságok bemutatására törekszik, s nem arra, hogy egyik-másik tárgyalat műfajt kimerítse, a különböző román falvakban fellelhető valamennyi variánsát bemutassa.

Újváry Zoltán gazdag szakirodalomra támaszkodva, felfedi a turkajárás szokásának múltját mind magyar, mind román vonatkozásban Erdélyben; kitér az egyező, valamint az egymástól különböző vonásokra, s ezek ismeretében mutatja be a turkajárás szokását és a szövegeket, amelyek ma már csak az idősebbek emlékezetében élnek.

Kerek egész *Magda Elisabeta: Téli hiedelmek és népszokások a méhkeréki, kétegyházi és battonyai románoknál c.* tanulmánya, amelyben a Miklós napi, a Luca napi, a karácsonyi kántálásról, a karácsony kisépréséről, a szilveszteri játékokról, az újévi köszöntésekről, valamint a január 5–6–7 napokkal kapcsolatos babonákról és hiedelmekről kapunk áttekintést, többnyire dallamos szövegekkel. Sajnos ebben a gyűjtésben inkább a leíró, mint az összehasonlító módszer érvényesül, s így nem tudjuk meg, mik azok a szokások, amelyek a környékbeli magyaroknál és a távolabb lakó románoknál is megvannak.

Alexandru Hotopan két kisebb és egy nagyobb terjedelmű mesét közöl a tehetséges mesélő *Purdi Mihálytól*. A mesélő — szokatlan módon — az előbb írásban felidézett mesét mondta tollba a gyűjtőnek. A mesék ebben a formájukban is élvezhetők, de ezzel a közlési móddal bizonyára elsikkadtak a mese olyan tulajdonságai (váratlan fordulatok beiktatása, improvizációk stb.), amelyek igazában a közösségben való mesélés alkalmával nyilvánulhattak volna meg, ha magno-felvétellel rögzítette volna a mesészövegeket. A hosz-

szabb mese esetében érdemes lett volna utánanézni az új román mesekatalógusban, hogy a nemzetközileg ismert meseelemeken kívül van-e benne sajátosan román elem is? A folklór anyag ugyancsak Alexandru Hotopan gyűjtéséből való méhkeréki táncnótákkal és rigmusokkal zárul.

A kiadvány egyetlen tárgyi néprajzi anyagot közöl *Szabó Lórándné* gyűjtését: *A kender feldolgozása és fonászövés Méhkeréken*. A gyűjtő minden apró részletre kitér és számos illusztrációt is közöl, csak éppen arról feledkezik meg, hogy tekintsen a környékbeli magyar és román falvakban ismeretes kenderfeldolgozási formákra. Értékesek a különböző textíliák, díszítések, színezések, amelyek különösen a méhkeréki hímzett anyagokon érvényesülnek sok eredetiséget eláruló módon. Ha ebben az értékes tanulmányban az összehasonlító módszert alkalmazta volna a gyűjtő, a sajátos helyi vonások is kiderültek volna.

A kiadvány sajnálatos hibája a nyelvi szövegek nem megfelelő átírása, különösen kiütökzik ez a hiba Alexandru Hotopan hosszabb szöveggözléseiben. Nem fogadható el a gyűjtők kifogása, miszerint a „fonetikai átírásra nincs módunk”. Évekkel ezelőtt kiadásunkban megjelent *Vasile Gurzau* méhkeréki mesemondó kétnyelvű meséinek kötete³, s ebben a román meséket a nyelvjárási sajátosságok pontos jelzésével közöltük. Ezeket a fonetikai jeleket más falvak román szövegeiben is alkalmazni lehetett volna, mert nyomdáink között van olyan, amelyik rendelkezik ezekkel a fonetikai jelekkel.

E fogyatékoságoktól eltekintve bátran megállapíthatjuk: a román folklórkiadvány jól sikerült, s biztosak vagyunk benne, hogy a folytatás, az újabb kiadvány még eredményesebb lesz.

Domokos Sámuel

³ Vasile Gurzau magyar és román nyelvű meséi. Akadémiai Kiadó, Bp., 1968. 393 old.

A CIGÁNY NÉPMESE

(Akadémiai Kiadó, 1974. 280 old.)

Vekerdí József indológiai nyelvészeti tanulmányai során került kapcsolatba a cigányokkal, s mintegy 20 éve foglalkozik velük. Minél jobban megismerte őket, annál nagyobb rokonszenvvel, együttérzéssel viseltetik irántuk. Ez az őszinte emberi együttérzés és figyelem kölcsönös, cigány adatközlői részéről is megnyilatkozott. Együttes munkájuk eredményeképpen szakmai szempontból is ritka értékes, emberileg és folklórisztikailag egyaránt hiteles könyvecskét sikerült letennie asztalunkra, amely nemcsak a folklórkutatók számára tanulmányos, de a cigány népmese iránt érdeklődő széles körű közönség számára is élvezetes olvasmány.

A kötet elénk tárja az európai, s ezen belül a magyarországi cigányság rövid történetét, ahogyan ez a legújabb nemzetközi kutatások alapján felvázolható. Eredetük és vándorlásuk kezdetével kapcsolatban érdekes, inkább mondászerű mint hiteles történeti dokumentumnak tekinthető adatot őrzött meg egy X. századi arab történétíró, Hamza ibn Haszan al-Iszfaháni és a nagy perzsa költő, Firdauszi, a „Királyok könyve” című eposzában. Barhám-i Gur perzsa uralkodó (420—438) elhatározta, hogy felvidítja birodalma szegényeit. Hogy ne csak a gazdagok lakomáin szőljön víg muzsikaszó, 10 000 zenészt kért az indiai királytól. Földdel, jószággal és vetőmaggal látta el a zenészeket, hogy ennek fejében majd ingyen muzsikálnak a népnek. Az indiai zenészek azonban megették a jószágot és a vetőmagot. A király haragra gerjedt, s parancsára ettől fogva faluról-falura kellett vándorolniuk a zenészeknek.

Valódi útjukat, s vándorlásuk valódi okait inkább sejtjük, mint tudjuk. Úgy tűnik, hogy a nagy hódítások, háborúk előszelét érezve vándoroltak Indiából Perzsiába, Perzsiából Örményországba, innen Kisázsian keresztül a Balkánra — Egyiptomot nem érintették — majd a XV. század elején a román fejedelemségeken és Szerbián át Magyarországra és Európa többi részeibe.

A cigány nyelv szókészlete alapvető része indiai eredetű, ehhez járulnak az azoktól a népektől vett kölcsönszavak, amelyek országán keresztül vándorútjuk vezetett. Szókészletük még így is rendkívül szegényes, 1200—1500 szó. (Európa más népeinél a legszegényebb

anyanyelvi szókincs is meghaladja a tízezetet.) Társadalmi szervezetük is kezdetleges. Vezetőt, főnököt, család- vagy nemzetségtőt jelölő szavuk nincsen. A vajda csupán egy jóbeszédű férfi, aki a csoportot a befogadó ország hatóságai előtt képviseli, s akit felelőssé tesznek a csoport viselkedéséért. Nemzetségek szerint elkülönülnek s számontartják magukat és egymást. Magyarországon több tucat nemzetségnév — fajta — ismeretes, s régebben azon belül nem házasodtak. Megkülönböztetik magukat korábbi foglalkozásuk szerint is (lovári = lókupecek, colari = szőnyegesek stb.) legfőképpen elkülönülnek azonban az általuk beszélt cigány nyelvjárástól: oláh (korábban vándor) cigányok, magyar cigányok több évszázada élnek nálunk, nagyrésztük magyarul beszél, közük tartoznak a muzsikos cigányok is; a beás cigányok a magyaron kívül csak románul beszélnek, teknővájással foglalkoznak; a gurvari cigányok az erdélyihez hasonló nyelvjárást beszélnek, főfoglalkozásuk az üstfoltzás és a vályogvetés. Számuk 300—400 ezer között van.

A cigány tárgyi kultúra inkább jellegzetes ízlésről, színérezékről, mint sajátos technikáról tanúskodik. Találó megfigyelése Vekerdinek, hogy a cigányok esztétikai igényeiből hiányzik a funkcióhoz kötöttség tényezője. „A cigány szellemi megnyilvánulások pusztán a szórakozást szolgálják, anélkül, hogy a szórakoztatás funkcionálisan kapcsolódna valamilyen más, gyakorlati jellegű tevékenységhez.” Például a mesemondás szokása, amely igen élénken él körükben, sohasem kapcsolódik, mint a paraszti kultúrában, tollfosztáshoz, fonáshoz, kukoricafosztáshoz, dohányosmításhoz vagy más munkához.

Az önálló anyagi és szellemi kultúra kialakulásának egyoldalról igénytelen-ségük, másodaltól hagyománytalanságuk az akadálya. Mindig annak a népnek a hagyományait veszik át, amelynek körében élnek, de ha egy országgal tovább vándorolnak, ugyanolyan gyorsan, mint ahogy átvették, le is vetik az elhagyott ország kultúrájának elemeit.

Igen szerencsés ötlet volt Vekerditől, hogy a cigányság által használt kultúrjavak közül éppen a mesét választotta vizsgálat tárgyául. A mese a maga érdekes motívumanyagával, szabályokhoz kötött felépítésével, hagyományozási módjával, artisztikusan szép nyelvvel megragadta, s nem egy he-

lyen napjainkig varázslata alatt tartja a szóbeliség szintjén élő cigány közösségeket. A cigány nyelv szegényessége, szemléletük szabályokat fel sem ismerő, nehezen tűrő volta, természetük rapszódikusága következtében az európai tündérmese cigány nyelven előadva leegyszerűsödik, lineáris szerkezetűvé, esetleges felépítésűvé válik. Bár a cigánykutatók nem igen törekedtek arra, hogy ugyanattól a mesemondótól ugyanannak a mesének több változatát is rögzítsék, nagyon valószínű, hogy ezek sokkal jobban különböznek egymástól, mint például egy magyar mesemondó esetében. Ha magyar nyelven mondják el meséiket a cigány anyanyelvű mesemondók, de különösen ha magyar anyanyelvű cigány mesemondókat hallgatunk, azt tapasztaljuk, hogy meséik ugyanolyan rapszódikusak maradnak, de motívumkincsük hihetetlenül gazdag, mert fantáziájuk sokkal gazdagabb, mint nyelvük, amelynek segítségével ki tudják fejezni magukat. A mesemondásban, vagy a mese háttérét adó hiedelemvilágban uralkodó játékszabályokat, törvényszerűségeket nem ismerik, vagy nem tartják fontosnak. A magyar mesére oly jellemző mesei hármasságot alig találjuk meg meséikben, a szakrális számok és színek is esetlegessé válnak.

Vekerdi is, de Tillhagen is megállapítja, hogy a cigányok számára, akik az óhajt és a valóságot, a szándékot és a tettet nem tudják egymástól különválasztani, a mesékben bármilyen megtörténhet. Hétköznapi élményeik és a mesék ember és emberfeletti lényei lépten-nyomon keverednek, s egymás mellett a legnagyobb békességben megférnek, egyiknek a léte nem zárja ki a másikat. (A magyar mesemondók egy része is szerepelteti a hétköznapi környezetet a mesében, a valós és a valószínűtlen elemek azonban sohasem zárhatják ki egymást.)

A cigány mesemondókat és hallgatóikat csak a mesében lezajló események érdeklik, ezért a meséket cigányul

csak vázlatosan, nem-cigányul halmozott formában adják elő, két-három tündérmesének az anyagát is egyetlen mesébe zsúfolva (legendameséket és állatmeséket nem szoktak mesélni.) Ez a vázlatosság idézi elő, hogy a mesében előforduló kegyetlenségek sokkal meztelenebb formájúnak tűnnek a nem-cigány, de valószínűleg a cigány hallgató és mesemondó szemében is, aki azután a kegyetlenséget, embertelen momentumokat — ártatlan emberek ok nélkül való megölését például — ezért, meg a kalandosság kedvéért sokszor és szívesen meséli. Valószínűleg a mese — mint műfaj — szükséges velejárójának tekintik ezt.

Sajátos módon a mesei „jó vég”-et már távolról sem tartják ennyire kötelezőnek. Gyakori mesék között a halállal vagy más módon, rosszal végződő. Láthatólag erkölcsi érzékük nem tudja elfogadni a minden tettében sikeres pozitív hős alakját. „A mesevilág realizálása jellegzetes cigány sajátosság” — állapítja meg a szerző.

Végezetül Vekerdi számos cigány környezetben vagy cigányoktól sűrűn lakott területen élő magyar mesemondónál mutat ki cigány hatást: a mesemotívumok esetleges, szokatlan összeillesztése, a meseszöveg töredezettsége, a rosszvég gyakori alkalmazása szerinte mind cigány hatásra vall. A szokatlan sorrendben álló, indokolatlanul felbukkanó mesemotívumokat, a rapszódikus mesemenetet Vekerdi más országokban (Bulgária, Románia) élt cigány mesemondóknál is feltalálta.

Vekerdi József nagy anyagismerete és józan, romantikamentes szemlélete jó, a valósághoz közelálló képet rajzol számunkra a cigányok történetéről, társadalmi szervezetéről, kultúrájáról, s ezen belül népmeséikről. A kötetet néhány hiteles, cigányról magyarra fordított mese is kiegészíti. „A cigány népmese” című munkát elolvastva a magyar népmeséről alkotott képünk is gazdagabb, világosabb lesz.

Kovács Ágnes

„Sokkal fontosabb, hogy ki az énektanár Kisvárdán, mint hogy ki az Opera igazgatója. Mert a rossz igazgató azonnal megbukik. De a rossz tanár 30 éven át 30 évjáratból öli ki a zene szeretetét.”

Kodály, 1929

CSELE VIZE ELFOLYIK A DUNÁBA¹

(félszáz szabényi népdal)

(Véménd, 1974. 109 old.)

Néhány éve egy hasonlóan szép, jó népdalanyagot tartalmazó füzet jelent meg Baranya megyében, Kicsi madár jaj de fenn jársz... címen. Most Véménd község tanácsa örvendeztette meg a népdalok kedvelőit, ötven szabényi népdal közreadásával.

A korábnál rangosabb kiállítású gyűjteményhez *Gruber Ferenc*, a vé-méendi községi tanács elnöke írt előszót, ebből megismerjük a dalok összegyűjtésének körülményeit. A részletes bevezető — *Olsvai Imre* és *Várnai Ferenc* írása — pedig nemcsak a dalok szerkezetéről, népzeneben elfoglalt helyéről számol be, hanem kitér a dalok előadásával kapcsolatos gyakorlati kérdésekre is. A szerzők hangsúlyozzák, hogy „elkell sajátítani a népdalok jellegzetes előadásmódját, azt a zenei kiejtést, hangszínt, átélést, esetenként díszítést is, ami a romlatlan, hagyományos népi megszólaltatásra jellemző.”

Szabény faluból az elmúlt negyven esztendő alatt igen sok népdalt gyűjtöt-

tek össze, ezek közül azonban csak a legjellegzetesebbek, a legszebbek kerültek bele a most megjelent gyűjteménybe. Elsősorban azok — amint a Bevezető szerzői írják —, „amelyek dallamukban, szövegükben, vagy szokásokkal, táncal való kapcsolatukban jellemzők Kelet-Mecsekre, illetve a dunántúli népzenei nyelvjárársra.” A kötet lapozgatása közben egy-egy már ismert szöveg vagy dallam variánsával is gazdagodunk.

A füzetet díszítő hét fénykép a szabényi tájat és a szabényi viseletet, szokásokat mutatja be, így egy kicsit közelebbről is megismerjük ezeket a „gazdag” embereket, akik még saját dalaikkal nevelhetik gyermekeiket.

„Ez a kis gyűjtemény — olvassuk a Bevezetőben — a szülőföld-ismeretet, a hagyományok ápolását szolgálja”. Tisztelet és köszönet a nótafaáknak, a gyűjtőknek, a szerkesztőnek és különösképpen a vé-méendi tanácsnak, hogy egy újabb értékes népdalkiadvánnyal gazdagodhattunk.

Erdeklődéssel várjuk a sorozat következő kötetét.

Budai Ilona

A MAROSVÁSÁRHELYI SOROK ÉS A MAROSVÁSÁRHELYI GLOSSZÁK

Bevezetéssel, jegyzetekkel közléteszi

Farczady Elek és *Szabó T. Attila*

(Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973.)

A magyar nép múltjáról legkülönb-félőbb, máig megmaradt emlékek tanúskodnak: használati eszközök, szerzőszámok, épületek. A „legbeszédesebbek azonban az írott szövegek. Szavakkal mesélnek a múltról, s így egyszersmind arról is, hogyan éltek a szóval évszázadokkal ezelőtt. Nyelvemlékeink régen élt magyarok nyelvi világát idézik, a nyelv történetét kutatók számára pedig a legszilárdabb források. A rokon nyelvek, idegen nyelvi hatások, nyelvjárási sajátóságok s más tényekből a régi magyar nyelvnek és változásainak lényeges vonásai bonthatók ki: mégis igen sok nyelvi tényt csak nyelvemlékeink őriztek meg számunkra.

1956 tavaszán a kolozsvári rádió két régi magyar nyelvemlék felfedezéséről

adott hírt. A marosvásárhelyi Bólyai könyvtár birtokában levő egyik hártakódexben a XV. század legelejéről származó magyar nyelvű szövegre, valamint elkülönülten bejegyzett magyar szavakra találtak. Ezeket mutatja be a címben szereplő könyvben *Farczady Elek* és *Szabó T. Attila*. (Sajnos *Farczady Elek* csak néhány héttel élte túl e könyv megjelenését.)

A nyelvemlékek felfedezésének útja sokszor regényes. Ezekről, és főleg a Marosvásárhelyi Sorok és a Marosvásárhelyi Glosszák (a továbbiakban MvS és MvGl) napvilágra jutásának mintegy 100 éves történetéről van szó a könyv elején. A bevezetőt olvasva kódexek, régi könyvek közé kerülünk, megérzünk valamit gondos készítőik munkájából, a nagy, régi könyvtárak levegőjéből, őrzőik s bűváraik életéből. Szinte látjuk a MvS és MvGl anyakódexét is (megőrizőjéről kapott neve: Koncz-kódex): búkkfából készült, sima bőrrel bevont táblák közé szorított, ele-

¹ A dalokat gyűjtötte: *Maácz László*, *Olsvai Imre*, *Várnai Ferenc*, *Wanke Edit*. Szerkesztette: *Várnai Ferenc*. Átnézte: *Olsvai Imre*. Közreadja Véménd község Közös Tanácsa.

fántesontszínűvé vált finom pergamenleveleit, pirossal és kézzel díszített, kormfekete tintával rajzolt betűit. Egykor újra kellett kötni, ennek áldozatul esett egy-két sornyi magyar szöveg is. Így is megmaradt azonban 55 szó (közülük néhány ismétlődik): egy 44 szavas összefüggő szöveg — a megfelelő latin sorok magyar megfogalmazása — és 11 lapszélre bejegyzett szó. A Halotti Beszéddel kezdődő szöveg emlékeink sorában az 1410 körül leírt MvS-igen elől, a 6. helyen áll. Van bennük olyan szó is (*titház*), mely egyetlen előfordulás, csak a MvG1-ben olvasható; két szavunk (*midőn*, *melől*) és egy szóalak (*teszen*) írásbeliségünkben itt jelentkezik először; több szónak pedig az ittenin kívül csak egyetlen korábbi adatról tudunk. A könyv 3. fejezetétől kezdve nyomon követhetjük, hogyan közelíthető meg mind pontosabban valamilyen nyelvemlék keletkezésének ideje, milyen rokonságban van más nyelvemlékekkel. Mindezekből az olvasó a tudomány mai eredményeit ismerheti meg, de vitatott pontjait, és e viták érveit is. Hiszen könyvünket jeles szakemberek írták, szakemberek számára (is), s e mostani kiadványban összegezték a tudós tár-saknak — főként *Bárczi Gézának* és *Benkő Lórándnak* — egy megelőző kiadáshoz fűzött hozzászólásait is. Ugyanakkor, mivel e kiadvány „a nagyközön-séghez és a szaktudományi képzésben részesülő főiskolai hallgatókhoz is szól” sok olyan, érdekes kérdéssről is eliga-zítást ad, melyek csak a tudományág művelői körében ismertek. Mindnyá-junk javára szolgál ez a mindenkire

számító feldolgozásmód: bármelyikünk teljes, mindenre kitekintő képet kap.

A nyelvemlék általános tárgyalásán, szövegének bemutatásán, korabeli olvasatának megadásán kívül minden egyes szaváról külön-külön szócikk készült. A szócikkekből sokat tudhatunk meg a nyelvről is, s arról is, hogyan lehet faggatni a régi nyelvi tényeket. A témák közül mutatóba néhány: hogyan kerülhetett a *páva* szó a magyar szövegbe, mikor a megfelelő latin részben nincs róla szó; mi a *titház*, a ruhák letételével vagy a *títok* szóval kapcsolatos a latin *vestibulumnak* ez az első magyar értelmezése; hogyan használták egykor az *és*, *s*, *ha*, *ha midőn*, meg a most már csak az *éhomra* szóba megőrzött *jonh* szavunkat; hogyan küzdött egymással a megmaradásért a valamikor azonos jelentésű *egyház* és *templom* szavunk; honnan erednek a *medve*, *atya*, *valaki*, *valaminemű*, *király* s más szavaink.

A kis könyv kiállítása szép: címlapján a kódex egvik díszes, színes oldala; fényképeken láthatjuk a nyelvemlékek eredetijét, s részletes eligazítást kapunk e nyelvemlékekkel foglalkozó irodalomról.

Nyelvemlékeink sorának ez a gyarapodása tovább táplálja bennünk azt a reményt, hogy „eddig még kellően át nem kutatott kézirati gyűjteményeink, könyvtáraink rendszeres átvizsgálása vagy a véletlen kiemelhet majd a lap-pangásból” újabb, talán még korábbi nyelvi emlékeket is.

I. Gallasy Magdolna

A KOMÁROMI DUNAMENTI MŰZEUM KIADVÁNYAIRÓL

A csehszlovákiai Komáromban működő múzeum itt van egészen közel, mégis keveset tudunk róla. Kiadványait pedig éppenséggel alig ismerjük, pedig az elmúlt három esztendőben négy is napvilágot látott, olyanok, amelyek honismereti szempontból figyelmet érdemelnek.

Az egyik a szlovákiai Komárom és szűkebb környéke műemlékeivel foglal-

kozik.¹ A komáromi járás területén összesen 121 műemléket tartanak nyilván, ezeknek több mint egyharmada megtalálható a könyvecskében. Egy-egy műemlékre így természetesen igen kevés hely jut, de a legfontosabbakat a viszonylag szűkszavú ismertetésekből is megtudhatjuk róluk. A bőséges képanyag mellett a kiadvány nagy értéke, hogy az elmondottakat számos forrás-munka felsorolásával egészíti ki.

A komáromi műemlékek egyik legértekeesebbjével, a *várrendszerrel*, külön

¹ Komarno és vidéke műemlékei. (Szerk.: *Kajtár József* múzeumigazgató.) A Városi Nemzeti Bizottság és a Dunamenti Múzeum közös kiadványa. 1974. 56 old.

A komáromi asztalosok céhládája.
(A Dunamenti Múzeum gyűjteményéből.)

fűzet foglalkozik.² A szlovák és magyar nyelvű fűzetecske felvázolja a város és a vár történetét, s ezzel kapcsolatosan a nevezetesebb történelmi eseményeket. Ismerteti a vár számtalan elpusztulásának, újraépítésének, átalakításának történetét. Ehhez a tanulmányhoz is forrásmunka-jegyzék tartozik, aki tehát bővebben kíván foglalkozni a témával, könnyen utána nézhet az őt érdeklő kérdéseknek.

Egy céhtörténeti kiállítás adott alkalmat a téma rövid összefoglalására.³ Ebből a kiadványból megtudjuk, hogy a mai Szlovákia területén az ismertek közül a kassai szűcsök cége a legrégebb (1307), de a XV. század második felében már Komáromban is virágzott a céhélet,

s ettől kezdve kiterjedt és fejlett ipari tevékenység jellemezte a várost.

Komáromtól északra, a Nyitra folyó mellett fekszik Martos (Martovce) falu, amelynek egyik, 1871-ben épült kisparaszti házát műemléknek nyilvánították és „falumúzeumot” alakítottak ki benne.⁴ A kiadvány a bemutatott házról kívül általánosságban is foglalkozik a Komárom környéki magyarság hagyományos építészetiével, lakáshasználatának rendjével.

A Szlovákiában élő magyarok általában nem dűskálnak a náluk megjelent, honismereti jellegű írásokban. Éppen ezért tartjuk figyelemre méltónak a Dunamenti Múzeum szerény, de hazagpótló jelentőségű kiadványait.

Halász Péter

² A komáromi erődítmény (Tok Béla munkája). 1974. 43 old. szlovák és magyar nyelven. A kiállítás ismertető kiadására a Komáromi vár a 16–19. század metszetein c. bemutató alkalmából került sor.

³ Tok Béla: Komáromi céhek a XV–XIX. században. 1975. 8 old., szlovák és magyar nyelven.

⁴ Falumúzeum — Martos, 1976. 16 old., szlovák és magyar nyelven.